

Dos reddenda

A hozományi *pactumok* a klasszikus kor szerződési gyakorlatában

Jelige:
egyrejobban1229

**Szeged
2015**

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
I. fejezet: A hozományról általában	5
1. A hozomány fogalma	5
2. A hozomány különleges statusa a házassági vagyoni jogban	7
II. fejezet: A hozomány visszaszolgáltatása válás esetén	10
1. A visszaszolgáltatási kötelezettség fejlődéstörténete	10
2. Az actio rei uxoriae	12
III. fejezet: A pacta dotalia	17
1. A hozományi pactum általános jellemzői	17
2. Exkurzus: A hozományi pactumok a hellenisztikus Egyiptom szerződési gyakorlatában	19
3. A férj felelőssége a hozományi vagyontárgyak visszaszolgáltatása tekintetében.....	25
4. Hozományi pactumok tartalma és azok érvénytelensége.....	29
4.1. D. 23,4,17 Proculus 11. ep. exegézise	32
5. Visszaadás nyugtázása – egy válási okirat bemutatása	35
Összegzés	38
Mellékletek.....	39
Felhasznált irodalom	43

Bevezetés

Jelen dolgozat témája a hozományi *pactumok*. A dolgozatom szerkezete e téma kapcsán alapvetően két részre osztható. Az első részben röviden értekezem magáról a hozományról (I-II. fejezet, amely tulajdonképpen a dolgozatom „általános része”), majd a III. fejezetben tárgyalom a hozományi *pactumok*at (ez az írásom „különös részének” is nevezhető). Témaválasztásom nem véletlen, hiszen a hozományi *pactumok* kapcsán rendkívül érdekes és nagyon sokszínű szabályozási modellekkel találkozhatunk. Gondolok itt a hozománnyal kapcsolatos, a törvény által meghatározott szabályok klaudikálóan kógens jellegére, vagy említhető itt akár a nő érdekét biztosító, okiratilag kikötött közvetlen végrehajtási jogot biztosító klauzulára.¹ E téma jelentőségét mutatja az is, hogy a Digestában a hozományi *pactumok*kal kapcsolatos jogtudósi írások egy külön titulust (23,4) képeznek, amelynek a címe *De pactis dotalibus*.

A dolgozatban tárgyalt időkeretet kizárólag a klasszikus korra korlátozom (Kr. e. I. század vége – Kr. u. III. század közepe),² a későbbi változásokra, a iustinianusi újításokra a terjedelmi korlátok miatt nem térek ki.

A téma bemutatása során alapvetően három vizsgálódási módszert alkalmazom: exegetikus jogesetelemzést a vonatkozó forrásszövegek ismertetése kapcsán, valamint történeti leíró és összehasonlító jogi módszereket. Egy rövid kitekintést teszek a papiruszok világába is, hiszen a fennmaradt okiratok fontos primer forrást jelentenek, továbbá a római jogi szabályozással és a Digesta-forráshelyekkel összevetve izgalmas összehasonlítási alapként szolgálnak.

Fontos kiemelni, hogy e dolgozatban nem lehet célom a hozományi *pactumok*kal kapcsolatos szabályozás teljes körű bemutatása. A dolgozat írásakor azt tartottam szem előtt, hogy e kérdéskörrel minél érzékletesebb képet fessek, ezért csak a hozományi *pactumok* egyes szegmentumaival tudok behatóbban foglalkozni. E dolgozat keretei között a téma sokrétű problematikája miatt lehetetlen vállalkozás lenne e formátlan megállapodások kapcsán kialakult jogi szabályozás minden részletre kiterjedő ismertetése, hiszen e téma egy doktori értekezésnek is elegendő forrásanyaggal szolgál.

Tehát célom csak az, hogy egy átfogó képet adjak a hozományi *pactumok* gyakorlatáról, illetve hogy rávilágítsak a kialakult szabályozás sokszínűségére, gyakran

---

¹ Lásd alább az SB XVIII 65256. okirat ilyen jellegű kikötését, amelyről a jogász akaratlanul is egyes közjegyzői okiratok közvetlen végrehajthatóságára asszociál.

² Molnár – Jakab, Római jog, 20.

látszólag ellentmondásos elemeire és a joggyakorlat, valamint a jogtudósok által kidolgozott fejlett jogi megoldásokra.

I. fejezet

A hozományról általában

1. A hozomány fogalma

A latin *dos*, *-is* (*f*) kifejezés etimológiailag a görög *δῶς* szóból származik, amelynek általános jelentése adomány, ajándék.³ Ha fellapozzuk az Oxford Latin Dictionary-t, akkor megtalálhatjuk e kifejezés valamennyi hétköznapi és technikus jelentését is. Az elsődleges jogi jelentése szerint a hozomány (*dos*) az a vagyon, amelyet a feleség a férjének juttat, mint az ő részesedését a házasságban.⁴ Azonban ha a szakirodalomban jobban megvizsgáljuk a hozomány jogi fogalmát, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy az Oxford Latin Dictionary által meghatározott elsődleges jelentéstartalom csak részben fedi a hozomány pontos jogi definícióját.

A római jogi tankönyvek általánosságban a következőképpen fogalmazzák meg a hozomány fogalmát: „A hozomány (*dos*) a házasság terheinek megkönnyítése céljából a nő családja (illetve az önjogú nő) által a férjnek juttatott vagyon, amely a házasság megszűnése után a nőnek vagy örökösének visszaadandó”.⁵ Bár jogintézménnyé csak a császári jogban vált, a hozomány alapítása már a köztársaság korai szakaszában bevett gyakorlat volt.⁶ Az első és legfontosabb kérdés, amelyet a hozománnyal kapcsolatban vizsgálnunk kell, hogy milyen céllal alakult ki.

A római jogi tankönyvek kiemelik, hogy a hozomány elsősorban a házasság anyagi terheihez való hozzájárulást jelentette (*onera matrimonii*).⁷ A korai köztársaság korában azonban már egy kettős funkcióról beszélhetünk: a hozomány egyrészt anyagi segítséget jelent a házassághoz, másrészt biztosítja a feleség megélhetését a házasság megszűnésének esetére, azáltal, hogy a hozományi vagyon a házasság megszűnését követően a nő számára visszaadandó volt.⁸ Kaser szerint innentől kezdve a hozomány már nem csak egy egyszerű célhoz kötött ajándékozás (*Zweckschenkung*).⁹

---

³ Görög–Magyar Szótár s.v. *δῶς*.

⁴ Oxford Latin Dictionary s.v. *dos* a következő meghatározás olvasható: „Property brought by a bride to her husband as her portion on marriage, a dowry.”

⁵ Molnár – Jakab, Római jog, 161. Hasonlóképpen fogalmaz: Földi – Hamza, Római jog, 258., Benedek – Pókecz Kovács, Római magánjog, 142.

⁶ Földi – Hamza, Római jog, 257–258.

⁷ Molnár – Jakab, Római jog, 161., Földi – Hamza, Római jog, 258., Benedek – Pókecz Kovács, Római magánjog, 142.

⁸ Kaser, RPR I., 333.

⁹ Kaser, RPR I., 333.

Felmerül azonban a kérdés, hogy egyáltalán ajándéknak tekinthető-e a hozomány? Vécsey a következőt írja: „A férjre nézve nem ajándék a hozomány, mert az ajándék terheléssel nem járó tiszta gyarapítása a megtisztelt vagyonának, holott a hozomány terhelés melletti ügylet, mert a nő eltartásának kötelezettsége terheli a dotált nő férjét. (...) A hozomány az asszony részére ajándék lehet, ha a hozomány idegentől (*extraneus*) származik, ellenben ha az apja ad hozományt, ez nem ajándékozás, hanem kötelességteljesítés.”¹⁰

E leírásból két fontos megállapítást tehetünk. Először is, a férj köteles eltartani feleségét a házasság alatt. Ez feltehetően nem jogilag kikényszeríthető – hiszen a jog nem szankcionálta ennek elmulasztását –, sokkal inkább egyfajta erkölcsi követelmény lehetett a férjjel szemben.¹¹ A másik fontos megállapítás, hogy ugyanígy bizonyos társadalmi elvárásokon alapuló kötelezettség terhelt a nő apját is, mégpedig a hozomány alapítására vonatkozóan.¹² Kezdetben ez is csupán erkölcsi kötelesség lehetett, majd feltehetően a *lex Iulia de maritandis ordinibus* tette a hozományt jogintézménnyé azáltal, hogy hozományalapítási kötelezettséget írt elő az apának, illetve az apai nagyapának.¹³

A hozomány a házasság megszűnésekor a nőnek, vagy örököseinek visszaadandó volt, vagyis a férjet egy restitúciós kötelezettség is terheli a hozomány tekintetében – ez feltehetően az alaptalan válástól is visszatartotta a férfiakat, és ezáltal biztosította a házasság fennmaradását.¹⁴

Ezek alapján megállapítható, hogy a hozomány tulajdonképpen hármas célt szolgált: 1.) elsődlegesen hozzájárulást jelentett a közös háztartásnak a férj által viselendő anyagi terheihez; 2) mivel a házasság felbomlásakor a férj köteles volt visszaszolgáltatni, így a nő megélhetését is biztosította a házasság megszűnése esetére; 3) e kiadási kötelezettséggel pedig egyben a házasság fennmaradását is részben biztosította, azáltal, hogy a férjet visszatartotta a házasság könnyelmű, alaptalan felbontásától.

A forrásszövegeket tanulmányozva azonban megállapítható, hogy a hozomány funkciója még ennél is több; nemcsak anyagi segítség vagy a nő megélhetését biztosító vagyon. Feltételezésem szerint azt mondhatjuk, hogy a hozomány egyenesen a törvényes római házasság előfeltétele – a hozomány alapítása az, amely a *concubinatus*t és a házasságot egymástól elválasztja, vagyis ez a házasság kezdetének jogi pillanata. Ebből következik, hogy a klasszikus korban már hozomány hiányában házasságról sem beszélhetünk. Ezt támasztja

---

¹⁰ Vécsey, Római jog, 431.

¹¹ Jolowicz, Roman Foundations, 168.

¹² Jolowicz, Roman Foundations, 163.

¹³ Vécsey, Római jog, 430.

¹⁴ Kaser, RPR I., 333; Wacke, Funktion und Gefahrtragung, 241.

alá Paulus véleménye is, aki szerint az egész társadalom érdekében áll, hogy a nő hozománya biztonságban legyen, hiszen ez teremti meg a lehetőséget a házasságkötésre – a házasság pedig hozzájárul a Birodalom stabilitásához, a biztos alap megteremtéséhez.¹⁵

Azt, hogy mekkora értékű hozományt juttatott általában a nő vagy családja a férjnek, nemigen lehet meghatározni, mint ahogy arról sem tudunk egy lezárt felsorolást adni, hogy milyen vagyontárgyak tartozhattak a hozomány körébe. Tekintve, hogy eredetileg maga a hozomány alapítása is inkább erkölcsi, mintsem jogi kötelezettség volt, így azt a kérdést sem szabályozták, milyen ingó vagy ingatlan dolog juttatható a házasság terheinek megkönnyítése céljából.¹⁶ Nem volt meghatározva, mekkora értékű kell, hogy legyen a juttatott hozomány, azonban a nőtől és családjától elvárt volt, hogy vagyoni helyzetükhöz mérten egy tekintélyes hozományt biztosítsanak házasságkötés esetén.¹⁷ Ahogy a hozomány adása is egyre inkább elterjedt, és ahogy maga a hozományígéret is stipulatio formájában peresíthető lett, úgy alakult ki folyamatosan a hozományi tárgyak köre. Vécsey a következőképpen foglalja össze, mi tartozhat a hozomány körébe: „A hozományrendelési célra alkalmas minden viszontterhelés nélküli vagyónátruházás.”¹⁸ Hozományul rendelhető dolgok feletti tulajdonjog vagy idegen dologbeli jogok (örökhaszonbérlet, örökbérlet, haszonélvezet), kötelmi követelések vagy kötelmi tartozások,¹⁹ de hozományként szolgálhat hagyatékról, illetve hagyományról való lemondás is a nő javára.²⁰ Ezek alapján jól látható, hogy nem lehet egy taxatív felsorolást adni arról, milyen ingó és ingatlan dolgokat juttathatott a nő vagy családja hozományként. A forrásszövegek alapján megállapítható a vagyontárgyak (vagy vagyoni értékű jogok) egy bizonyos köre, amelyek tipikusan hozomány tárgyai lehettek, azonban az élet sokszínűségéből kifolyólag a hozomány tárgyait taxatív felsorolni képtelen vállalkozás lenne.

2. A hozomány különleges statusa a házassági vagyoni jogban

A következő kérdés, amelynek tisztázása nélkülözhetetlen a későbbi elemzés szempontjából, hogy ki is a hozomány tulajdonosa.

---

¹⁵ D. 23,3,2: *Rei publicae interest mulieres dotes salvas habere, propter quas nubere possunt.*

¹⁶ Brósz – Pólay, Római jog, 157.

¹⁷ Frier – McGinn, Casebook, 81.

¹⁸ Vécsey, Római jog, 430.

¹⁹ Benedek – Pókecz Kovács, Római magánjog, 143.

²⁰ Kaser, RPR I., 335.

A források alapján a hozomány a férj tulajdona. A hozomány címén történő átadás *iusta causa*-nak minősül, így a tulajdon szempontjából transzlatív hatálya van.²¹ A hozomány a férj vagyonán belül egy különvagyon (‘‘Sondervermögen’’) képez, amelyet ő igazgat, és amely felett mind jogilag mind pedig ténylegesen rendelkezhet.²² Főszabály szerint a házasság alatt a hozományi vagyonból származó profit is a férjet illeti, hiszen a hozomány jogi sorsát osztják a nem gyümölcs jellegű növekmények, valamint a hozomány ellenértékeként kapott dolgok.²³ Mindezek alapján megállapítható, hogy a férj rendkívül erős jogosítványokkal bírt a hozomány tekintetében: a hozomány az átadással és a házasságkötéssel az ő vagyonába ment át, szabadon rendelkezhetett vele, és bár a házasság megszűnését követően kiadási kötelezettség terhelte, a hozomány gyümölcsei felett elválással tulajdonjogot szerzett, vagyis ezek a házasság felbomlását követően is az ő tulajdonába tartoztak. Augustus törvénykezése azonban a férj addig korlátlan rendelkezési jogát korlátok közé szorította, a *lex Iulia de fundo dotali*-val²⁴ a férj hozományi vagyontárgyak felett fennálló tulajdonjogát törvényi úton korlátozták (Gai. 2,63).²⁵ Ha a férj *mancipatio*-val, *in iure cessio*-val, traditioval vagy akár elbirtoklással szerez egy itáliai telket,²⁶ mint hozományt, a tulajdonjog őt illeti, azonban a *lex Iulia* értelmében azt felesége jóváhagyása nélkül nem idegenítheti el – tulajdonképpen egy törvényes terhelési és elidegenítési tilalom áll fenn a hozományi telken.²⁷ Vagyis az a paradox helyzet áll elő, hogy a férj, bár tulajdonosa a földnek, a tulajdonjog egyik fontos részeleme, a rendelkezési jog (*abuti*), mégsem illeti meg.²⁸ Feltételezhetően a férj rendelkezési jogát abból a célból korlátozták, hogy a házasság megszűnése esetén a férj képes legyen a hozományba kapott itáliai telket visszaadni.²⁹ Gondoljunk csak arra, hogy az ősi családi birtok – a piaci értékén túl – az adott család társadalmi és politikai állását is befolyásolta.³⁰ A férj tulajdonjoga nemcsak hogy törvény által

²¹ Molnár – Jakab, Római jog, 208., A *iusta causa traditionis*hoz lásd továbbá Benedek, *Iusta causa traditionis*, 1-46.

²² Kaser, RPR I., 334.

²³ Benedek – Pókecz Kovács, Római magánjog, 143.

²⁴ Kaser, RPR I., 334. írja, hogy ez minden bizonnyal nem önálló törvény volt, hanem a *lex Iulia de adulteriis* (Kr. e. 18) egyik fejezete.

²⁵ Gai. 2,63: *Nam dotale praedium maritus inuita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare, quamvis ipsius sit uel mancipatum ei dotis causa uel in iure cessum uel usucaptum, quod quidem ius utrum ad Italica tantum praedia an etiam ad prouincialia pertineat, dubitatur.*

²⁶ Buckland, *Roman Private Law*, 65. írja, hogy e szabály provinciai telkekre való kiterjesztése a klasszikus kor jogászai között vitatott kérdés volt, feltehetően Iustinianus idején már a provinciai területekre is vonatkozott ez a korlátozás.

²⁷ Brósz – Pólay, Római jog, 157.

²⁸ A tulajdonost megillető részjogosítványokhoz lásd Földi, *Tulajdonjogi triasz*, 137–175.

²⁹ Kaser, RPR I., 333.

³⁰ Grubbs, *Sourcebook*, 9.

korlátozott, de adott esetben (pl. válás) időleges, illetve feltételes is, hiszen a hozomány a házasság megszűnése esetén a nőnek visszajár.³¹

Ha a férj ilyen erős jogosítványokkal rendelkezik a hozomány tekintetében, kérdés, hogy a nőt megilleti-e egyáltalán bármilyen jogosultság. Vécsey a következőt írja: „A hozomány a férj vagyonába megy át, s a mennyiben a hozomány a házasság kedvéért adatik, a házasság feje pedig a férj, ennyiben a férj kedvéért van, de még inkább a feleség kedvéért, mert a hozomány a feleség állását férjével szemben emeli (*mulier dotata*).”³² Az előbbieken alapján láthattuk, hogy a hozományi vagyont teljes egészében a férj igazgatta, a nőnek a férji vagyonkezelésre nem volt jogilag elismert befolyása. A hozományi tulajdonnal való visszaélés eseteiben legfeljebb válással fenyegethette férjét, azonban közvetlenül nem avatkozhatott bele vagyonkezelésébe.³³ Miért mondja akkor Vécsey mégis azt, hogy a hozomány „még inkább a feleség kedvéért” van?³⁴ A házasság megszűnésének esetén a nő jogosult a hozomány visszakövetelésére, vagy legalábbis annak nagyobb hányadára.³⁵ Ez a férjet terhelő kiadási kötelezettség rendkívül megerősíti a feleség pozícióját – kiváltképp a *dos aestimata* esetében –, hiszen bár a férj szinte teljesen szabadon rendelkezhet a hozományi vagyonnal, a házasság megszűnését követően el kell tudnia számolnia. Azonban az, hogy a hozományi vagyontárgyak már magával a házasság megszűnésével a feleség tulajdonába kerülnének, nem túl valószínű.³⁶ Jogdogmatikailag a tulajdonjog visszaszállását maga a reálaktus – azaz a hozomány visszaadása – valósítja meg, vagyis a házasság felbomlása és a hozomány visszaszolgáltatása közötti időben is a férj áll a tulajdonosi pozícióban. Ha a feleség válás esetén bizonyos vagyontárgyakat férjétől önhatalmúlag elvesz, akkor – bár cselekménye nem minősül kifejezetten lopásnak (*furtum*) – vele szemben az *actio rerum amotarum* elnevezésű keresetnek helye van.³⁷

---

³¹ Földi – Hamza, Római jog, 257.

³² Vécsey, Római jog, 429.

³³ Kaser, RPR. I., 333.

³⁴ Jolowicz, Roman Foundations, 165. is ezt a megállapítást teszi, aki szerint a hozomány a klasszikus korban tulajdonképpen olyan tőke, amelyből a nő részesedése nagyobb, mint a férjé.

³⁵ Vö. „A hozomány visszaszolgáltatása válás esetén” c. fejezet

³⁶ Kaser, RPR I., 333.

³⁷ Wacke, Actio rerum amotarum, 45-49.

II. fejezet

A hozomány visszaszolgáltatása válás esetén

1. A visszaszolgáltatási kötelezettség fejlődéstörténete

A házasság megszűnése nem jelentette azt – mint arra már fentebb utaltam –, hogy a férj hozományi javakon fennálló jogai is megszűntek volna, csupán a hozomány visszaszolgáltatására egy kötelmi kötelezettséget keletkeztetett.³⁸

Ha a hozomány visszaadásának kérdését vizsgáljuk, három nagy fejlődési szakaszt különíthetünk el a kezdeti időktől a klasszikus korig. Természetesen a klasszikus jogban nem zárult le ez a folyamat, hiszen a posztklasszikus korban is változott a hozomány intézménye, és Iustinianus alapjaiban módosította a visszaszolgáltatással kapcsolatos szabályokat. Azonban dolgozatom kizárólag a klasszikus korszak joggyakorlatának vizsgálatára terjed ki, így a későbbi változtatásokra nem térek ki.

Mint ahogy már említettem, a hozomány alapítása kezdetben inkább erkölcsi, mintsem jogi kötelezettség volt.³⁹ A családfőtől elvárt volt, hogy házasság esetén lányát bizonyos nagyságú vagyonnal bocsássa át férje familiájába. Miből származott ez az erkölcsi köteletség? Eredetét talán abban a római jogi öröklési szabályban kell keresni, miszerint a házasságkötést követően a nő apja után nem örökölhette, mivel kikerült az eredeti *agnatió*ból.⁴⁰ E hátrányos helyzet ellensúlyozására alakulhatott ki az a gyakorlat, miszerint a családfő a házasságkötéskor meghatározott vagyoni segítséget nyújt lányának.⁴¹ Ezzel kapcsolatban írja Marton, hogy a hozomány feltehetően nem más, mint a nő törvényes örökrésze.⁴² Ekkor még a férj nem volt arra kötelezve, hogy a házasság megszűnése esetén a hozományi vagyontárgyakat visszaszolgáltassa, azonban általános gyakorlattá vált, hogy halála esetén a teljes hozományt (vagy más vagyontárgyakat ugyanakkora értékben) feleségére hagyott (*praelegatum dotis*).⁴³

A válások számának növekedésével a hozomány visszaszolgáltatása egyre több jogvitát eredményezett. Fontos megjegyezni, hogy Rómában sem a házasságkötésben, sem a házasság felbontásában nem játszott az állam szerepet. Míg ma a válás jogilag szabályozott

³⁸ Benedek – Pókecz Kovács, Római magánjog, 143.

³⁹ Földi – Hamza, Római jog, 257.

⁴⁰ Molnár – Jakab, Római jog, 160.

⁴¹ Jolowicz, Roman Foundations, 162.

⁴² Marton, Római magánjog, 249.

⁴³ Bernard, Roman Law, 296.

keretek között történhet (a bíróság házasságot felbontó jogerős ítélete), addig Rómában ez kizárólag a felek magáncselekményén nyugodott, és a házasság felbomlásához tulajdonképpen elegendő volt az *affectio maritalis* megszűnése és az életközösség megszüntetése.⁴⁴ A felek vagy szóban nyilatkoztak válási szándékukról, vagy üzenetben küldték meg (*nuntium remisit*).⁴⁵ Vagyis a házasság felbontása kizárólag a felek magáncselekménye, állami korlátozásokról, előírásokról nem beszélhetünk.⁴⁶ A vagyoni viszonyok rendezése azonban már nem volt ennyire egyszerű. Bár a nő és családja a házasság megszűnésekor a hozományra igényt tarthatott, követelésüket peres úton nem érvényesíthették, hiszen nem volt kereset, amelyet a férjjel szemben megindíthattak volna. Ez rendkívül bizonytalan helyzetet teremtett, amelyre végül a *stipulatio* alkalmazása jelentett megoldást.

A fejlődési szakasz második lépcsőfoka, amikor a hozomány alapításának jogi keretét a *stipulatio* intézménye adja, ekkor a felek *stipulatio*ban kötötték ki a hozományi vagyon visszaszolgáltatását arra az esetre, ha a házasság megszűnne (*dos recepticia*).⁴⁷ A visszaadás kötelezettsége így szerződési alapon nyugodott, a felperes az *actio ex stipulatu*val érvényesíthette követelését.⁴⁸

A *stipulatio* mellett a felek formátlan megállapodásban (*pactum*) is rögzíthették a hozomány átadását, illetve a férj visszaszolgáltatási kötelezettségét. A praetorok jogfejlesztő tevékenységének eredménye, hogy a feleség e formátlan megállapodás alapján is követelhetette a hozományi vagyont a házasság megszűnésekor, méghozzá az *actio rei uxoriae* elnevezésű *bona fidei* keresettel – ez jelenti a harmadik lépcsőfokot.⁴⁹

Feltételezhető, hogy a *stipulatio* és a hozományi *pactum*ok egymás mellett párhuzamosan léteztek, nem lehet egy éles határvonalat húzni közöttük. Több olyan forrásszöveget is találhatunk a Digestában, amelyben a *pactum* megkötése mellett a feleség (vagy *pater familias*) *stipulatio*val is megígérte a hozományt.⁵⁰ Hipotézisem szerint a nő és családja abból a célból alkalmazta együtt a két módszert, hogy ezzel a házasság

⁴⁴ Treggiari, *Divorce Roman Style*, 31.

⁴⁵ Gardner, *Women in Roman Law*, 86.

⁴⁶ Gardner, *Women in Roman Law*, 82. írja, hogy kivételt jelent Augustus azon rendelkezése, miszerint a felszabadított rabszolganő, aki patrónusával házasságot kötött, férje beleegyezése nélkül nem válhat el. Ez a kivétel azonban a főszabályt erősíti, hiszen ebben az esetben azért van ez a megkötés, mert bár szabad házasságról van szó, a felek vagyona mégsem különül el.

⁴⁷ Földi – Hamza, *Római jog*, 258.

⁴⁸ Vécsey, *Római jog*, 434.

⁴⁹ Benedek – Pókecz Kovács, *Római magánjog*, 144.

⁵⁰ Pl. D. 24,3,45: *Gaius seius avus maternus seiae nepti, quae erat in patris potestate, certam pecuniae quantitatem dotis nomine lucio titio marito dedit et instrumento dotali huiusmodi pactum et stipulationem complexus est (...).*

megszűnésének esetére saját magukat bebiztosítsák. Ugyanis ha a hozománnyal kapcsolatos kikötéseket *pactum*ban is rögzítik, és emellett stipulálják is, akkor a nő (vagy *pater familias*) vita esetén szabadon eldöntheti, mely keresetet indítja meg: a *stricti iuris actio ex stipulatu* (a stipulatióból eredően) vagy a *bonae fidei* jellegű *actio rei uxoriae*. Nyilvánvalóan azt a keresetet fogja a férjjel szemben megindítani, amelynek bizonyítási programja kedvezőbb számára.

Mivel vizsgálódásom középpontjában a hozományi *pactum*ok állnak, így az *actio rei uxoriae* részletesebb bemutatása mindenképpen szükséges, ugyanis a házassági *pactum*okban foglalt kikötések a nő részéről az *actio rei uxoriae*val voltak peresíthetők.⁵¹ A szakirodalom rengeteg információval szolgál, ám csak azokra a tényekre szorítok, amelyek nélkülözhetetlenek a későbbi elemzésem során.

2. Az *actio rei uxoriae*

Bár az *actio rei uxoriae* eredetét homály borítja, legkorábban a köztársaság kezdetén alkothatták meg, mint egy szabad bírói mérlegelésre támaszkodó nem deliktuális kiadási keresetet.⁵²

A *dotem reddere oportere* (azaz a hozományt vissza kell adni) megfogalmazásra alapult és mindenben arra irányult, ami a nő számára *melius aequius erit* (ami neki a jobb és méltányosabb).⁵³ Ezáltal a bírónak egy széles mérlegelési jogosultságot engedett, ezért is számították a klasszikusok e keresetet a *bonae fidei iudicia*ok közé (Gai. 4,62).⁵⁴

Ebben az esetben a követelés jogalapját nem a hozomány jogi természete, hanem a nő iránti méltányosság adta, ezért a felperesi legitimáció kezdetben csak magát a nőt illette.⁵⁵ Vagyis az *actio rei uxoriae*hez való perlési jogosultságot, mint a nő személyéhez tapadó jogosultságot fogták fel, ezért – szemben az *actio ex stipulatu*val – e kereseti jog nem szállt át a nő örököseire sem.⁵⁶ Ha a nő hatalomalatti volt, apja csakis lánya jóváhagyásával, az ő bevonásával indíthatta meg a keresetet (*adiuncta filiae persona*).⁵⁷ Lenel az alábbiak szerint rekonstruálta az *actio rei uxoriae* feltételezhető formuláját.

---

⁵¹ Kaser, RPR I., 341.

⁵² Kaser, RPR I., 338.

⁵³ Kaser, RPR I., 337.

⁵⁴ Gai. 4,62: *Sunt autem bonae fidei iudicia haec: ex empto uendito, locato conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, fiduciae, pro socio, tutelae, rei uxoriae.*

⁵⁵ Vécsey, Római jog, 433.

⁵⁶ Kaser, RPR I., 338

⁵⁷ Kaser, RPR I., 338

*Si paret Nm. Nm. Aae. Aae. dotem partemve eius reddere oportere, quod eius melius aequius erit, eius iudex Nm. Nm. Aae. Aae. condemnatio, si non paret absolvito.*⁵⁸

„Ha bebizonyosodik, hogy az alperes a felperes számára köteles a hozományt vagy annak egy meghatározott részét visszaadni, ami jobb és méltányosabb, annyiban marasztald az alperest a felperes javára, ha nem nyer bizonyítást, akkor mentsd fel.”

Bár e kereset bevezetése alapvetően a nő érdekeit szolgálta, neki kedvezett, azonban a kereset *bonae fidei* jellege miatt esetleg a férj is kedvezményeket élvezhetett, amelyek az *actio ex stipulatu* esetében nem álltak volna rendelkezésére.⁵⁹

Ilyen kedvezményt jelentett az ún. visszatartási jog (*ius retentionis*). Bizonyos esetekben a visszaszolgáltatandó hozomány értéke csökkenhetett, és a férj meghatározott részt megtarthatott. A klasszikus korban öt olyan körülményt ismerünk, amelyek fennállása esetén a férj igényt tarthatott a hozomány bizonyos hányadára a házasság felbomlása után: 1.) Ha a feleség súlyos erkölcstelenséget követett el (ez tulajdonképpen a házasságtörést jelentette), akkor egyhatod (*retentio propter mores graviores*), ha kisebb súlyú erkölcsi vétésért, akkor egynyolcad részt (*retentio propter mores leviores*) tarthatott vissza a férj.⁶⁰ 2.) *Ipsa iure* lecsökken továbbá a hozomány a szükséges beruházások (*retentio propter impensas*),⁶¹ illetve a hasznos beruházások összegével is, ha a férj a nő jóváhagyásával végezte azokat.⁶² 3.) A férj továbbá megtarthatja azoknak a vagyontárgyaknak a becsült értékét, amelyeket feleségének ingyen juttatott (*retentio propter res donatas*), hiszen máskülönben ezek ajándéknak minősülnének, a házastársak közötti ajándékozást pedig a törvény tiltja.⁶³ 4.) Lecsökken a visszaadandó hozomány mértéke a férjtől ellopott dolgok becsült értékével is (*retentio propter res amotas*).⁶⁴ 5.) Végül a férj bizonyos hányadot a gyermekek után is megtarthat (*retentio propter liberos*). Ez a szabályozás azzal magyarázható, hogy a házasságban született gyermekek válás után mindig az apánál maradtak, hiszen az agnát család struktúrája értelmében az apa *patria potestas*a alatt álltak.⁶⁵ Amennyiben a házasság nem a férj hibájából bomlott fel – ez meglehetősen ritka volt⁶⁶ – akkor gyermekenként egyhatod rész illette a

⁵⁸ Lenel, EP, 305.

⁵⁹ Vécsey, Római jog, 434.

⁶⁰ Iglesias, Derecho romano, 354.

⁶¹ Frier – McGinn, Casebook, 174.

⁶² D. 25,1,8: *Utilium nomine ita faciendam deductionem quidam, si voluntate mulieris factae sint: iniquum enim esse compelli mulierem rem vendere, ut impensas in eam factas solveret, si aliundeolvere non potest: quod summam habet aequitatis rationem.*

⁶³ Frier – McGinn, Casebook, 174.

⁶⁴ Iglesias, Derecho romano, 354.

⁶⁵ Grubbs, Law and Family, 226.

⁶⁶ Grubbs, Law and Family 227.

férjet, ám legfeljebb a hozomány felét tarthatta meg ilyen jogcímen.⁶⁷ Callistratus szerint, ha a felek a házasság kezdetén stipulációval⁶⁸ kikötötték, hogy válás esetén a férjet megilleti a hozomány meghatározott hányada a gyermekek után, akkor ez unokáira is vonatkozik.⁶⁹

A visszatartási jog mellett a férjet megillette a *beneficium competentiae*, amely azt jelentette, hogy csak vagyoni képességeihez mértén volt marasztalható.⁷⁰ Fontos hangsúlyozni, hogy ezekről a kedvezményekről csak az *actio rei uxoriae* esetén beszélhetünk: *actio ex stipulatu* esetén a levonás kedvezménye nem érvényesíthető, visszatartási jog pedig csak külön kikötés esetén lehetséges, hiszen a *stipulatio stricti iuris* kötelmet keletkeztet.⁷¹

Vagyis az *actio rei uxoriae* tekintetében a férj sokszor jóval kedvezőbb helyzetbe kerülhet, mintha *stipulatio* alapján indítaná az ellene keresetet, ám mégis azt mondhatjuk, hogy e kereset a nő érdekét szolgálta. Ugyanis ha a felek formálisan (ti. *stipulatio* útján) nem állapodtak meg a hozomány visszaszolgáltatásáról, a praetor az *actio rei uxoriae* alapján akkor is keresetet biztosított a nő számára a hozományi vagyon visszakövetelésére. Sőt a feleség e keresettel akkor is követelhetette a férjtől a hozományi vagyon kiadását, ha az a stipulációval alapított hozományt még a házasság megszűnése előtt át sem vette, miként erről Paulus az alábbi jogesetben tudósít bennünket (D. 24,3,44,1):

*Lucius Titius filiae suae nomine centum doti promisit Gaius Seio: inter Gaium Seium et Lucium Titium patrem mulieris convenit, ne dos a viro vivo Lucio Titio id est patre mulieris, peteretur: postea culpa mariti divortio facto solutum est matrimonium et pater mulieris decedens alios heredes instituit filia exheredata: quaero, an ab heredibus soceri maritus exigere dotem potest, cum eam mulieri redditurus est. Respondi: cum filia aliis a patre heredibus institutis actionem de dote sua recipienda habere coeperit, necesse habebit maritus aut exactam dotem aut actiones ei praestare.*⁷²

„Lucius Titius a saját leányára tekintettel Gaius Seiusnak száz (aranyat) ígért (*stipulatio* formájában) hozományként. Gaius Seius és a feleség apja, Lucius Titius között az a megállapodás jött létre, hogy a férj peres úton nem követeli a hozományt Lucius Titius,

⁶⁷ Crook, *Law and Life of Rome*, 105.

⁶⁸ Vécsey, *Római jog*, 434. írja, hogy ha a hozományt stipulálták, akkor a férjnek „megtartási joga” csak külön kikötés esetén lehetett.

⁶⁹ D. 24,3,48: *Si dotali instrumento ita stipulatio inter positasit, ut liberorum nominedos apud maritum resideat, ne potum quoque nomine dos dos retinebitur.*

⁷⁰ Ez a többségi vélemény a *beneficium competentiae* jelentésével, tartalmával kapcsolatban (Marton, *Római magánjog*, 250.). Ellenben Iglesias ettől eltérő állásponton van, véleménye szerint a férj az atyai aktív vagyon mértékéig volt marasztalható. (Iglesias, *Derecho romano*, 354.)

⁷¹ Vécsey, *Római jog*, 434.

⁷² Ez nem a Digestában olvasható teljes szöveg, ugyanis a jogász továbbgondolta az esetet, és különböző tényállási variációkat rögzített. Elemzésem szempontjából azonban a szöveg további része nem bír relevanciával, így csak a megjelenített részletével (az eredeti tényállással) foglalkozom.

azaz a feleség apjának az életében. Ezt követően a házassági köteléket a férj vétkeisége miatt válás útján felbontották. A feleség haldokló apja miután a lányát kitagadta, más örökösöket nevezett (a végrendeletében). Azt kérdezem [*sic!*], hogy a férj perelheti-e a hozományt az apósának az örökösaitól, mivel azt a feleségének vissza kell fizetnie? Azt válaszoltam, mivel a leány – miután az apa más személyeket nevezett örökössé – megszerezte az *actio de dote sua recipienda* (elnevezésű keresetet), a férjnek vagy a peresített hozományt vagy pedig az őt megillető kereseteket engedményeznie kell a feleségére.”

A fenti jogesetet Paulusnak, a klasszikus korszak kiváló jogászának a *Quaestionum libri XXVI* című művének ötödik könyvéből származik. Ez a mű – amelyet a posztklasszikus korszakban átfogóan átdolgoztak – gyakorlati esetfeldolgozásokat tartalmaz.⁷³ A jogeset tényállása szerint Gaius Seius feleségül vette Lucius Titius lányát. Lucius Titius száz aranyat – azaz százezer *sestertiust* – ígér stipulációval (*promissio dotis*) Gaius Seiusnak a lányára tekintettel (*filiae suae nomine*), azzal a kikötéssel, hogy ezt a hozományt az ő életében perrel nem követelheti (*pactum de non petendo*). Tehát a hozomány kiadása iránti igény peresítése Gaius Seiusnak csak az apa – mint a hozomány alapítójának – halála után illeti meg. Ellenkező esetben, ha Gaius Seius az apától életében követelné a hozomány kiadását, halasztó hatályú (dilatórius) kifogás (*exceptio pacti*) illetné meg az apát. Feltehetően e szerződési konstrukció oka abban keresendő, hogy az apa az életében továbbra is anyagilag támogathatta a lányát,⁷⁴ és ezért nem került sor a hozomány tényleges átadására.⁷⁵ Wacke véleménye szerint a fenti konstrukcióban történő hozományalapítás vélhetőleg a szegényebb rétegek körében volt elterjedt, ugyanis a feleség atyja nem mindig lehetett abban a helyzetben, hogy a hozományi vagyont még életében a férj rendelkezésére bocsássa.⁷⁶

A tényállás szerint még az apa életében a férj hibájából (*culpa mariti*) a felek elváltak (*divortium*). A férj hibájából történő válás fontos tényállási elem, ugyanis ebben az esetben a hozomány teljes egészében visszajár a nőnek.⁷⁷ A válás jogi tényét követően Lucius Titius (a volt feleség apja) meghalt. Azonban még halála előtt végrendeletében kitagadta lányát a hagyatékából, és helyette más örökösöket nevezett. A kitagadásnak is fontos szerepe van a

⁷³ Schulz, Rechtswissenschaft, 302-303.

⁷⁴ Hasonlóképpen vélekedik Seiler, CIC 21-27, 208. 3. lj.: „Damit übernimmt der Vater die Alimentation seiner Tochter.”

⁷⁵ Az ilyenfajta megállapodások a mindennapi életben elterjedtek lehettek, ezt bizonyítja, hogy a Digestában több helyen is találhatunk hasonló tartalmú megállapodásokat. (Pl.: D. 23,4,11.)

⁷⁶ Wacke, Funktion und Gefahrtragung, 242.

⁷⁷ Kaser, RPR II., 190.

tényállás szempontjából, ugyanis az *exhereditatio* esetén a kitagadott gyermek még a kötelesrészre sem jogosult.⁷⁸

Itt a jogi probléma az, hogy az elvált nő, aki az apja után nem örökölt, és akinek feltehetően a megélhetése ezzel komoly veszélybe került, perelheti-e a férjet azon hozományi vagyoni kiadására, amelyet az apa a saját halála esetén a férjnek stipulációval megígért, de a férj a házasság fennállása alatt még nem kapott meg.

A jogász válasza az, hogy ebben az esetben a volt feleség *actio de dote sua recipienda* elnevezésű keresettel perelheti a férjét. Itt kell megjegyezni, hogy az eredeti klasszikus szövegben az *actio rei uxoriae* elnevezésű kereset szerepelhetett, amelyet a kompilátorok a kodifikáció során *actio de dote (sua recipienda)* megnevezésű keresetre interpoláltak.⁷⁹ A jogász véleménye szerint e kereset irányulhat egyrészt a hozományi vagyoni természetbeni kiadására, abban az esetben, hogy ha a férj a stipulatio alapján már peresítette a hozományt (*exactam dotem*). A másik eshetőség pedig az, ha a férj még nem peresítette a hozományt, akkor az *actio rei uxoriae* alapján köteles a stipulációból eredő keresetét a volt feleségére engedményezni. Ugyanis a jogász így fogalmaz: *aut actiones ei praestare*, az *actiones praestare* kifejezés technikus jelentése pedig: kereseteket engedményezni.⁸⁰ Ennek magyarázata abban keresendő, hogy a hozomány célja minden körülmények között az, hogy egy esetleges válás esetén a nő megélhetését biztosítsa, függetlenül attól, hogy ezt a férj már ténylegesen megkapta, vagy csak a hozomány követelésének joga illeti meg. A férj semmi körülmények között nem mondhat le az őt illető hozomány követelésének a jogáról.⁸¹ Ennek következménye az, hogy amennyiben még nem kapta meg a hozományi vagyont, akkor a stipulatio alapján az őt megillető keresetet engedményeznie kell a volt feleségére.

A fenti eset jól példázza azt, hogy az *actio rei uxoriae* mint *bonae fidei* kereset milyen széles körben biztosította az elvált nő érdekeit. Mint láttuk az *actio rei uxoriae* formulájában, ez a kereset meglehetősen széles mérlegelési teret engedett az eljáró bírónak. A dolgozat témája szempontjából e keresetnek azért van kiemelt jelentősége, mert ezen *actio* által váltak peresíthetővé a hozomány alapítása során, a nő javára tett formátlan megállapodások (*pacta dotalia*).⁸² Itt érdemes megjegyezni, mint azt lentebb részletesen bemutatom, hogy a *pactum dotale* nem csak a feleség javára tartalmazhatott kikötéseket, hanem a férj számára is, azonban a férjet e *pactum* alapján kereset nem, kizárólag csak kifogás (*exceptio*) illette meg.

⁷⁸ Molnár – Jakab, Római jog, 380-381.

⁷⁹ Kaser, RPR II., 191.

⁸⁰ Heumann – Seckel, Handlexikon s.v. *praestare*: „*actionem praest. ein Klagrecht abtreten, zedieren*”.

⁸¹ Vécsey, Római jog, 431.

⁸² Kaser, RPR I., 341.

III. fejezet

A pacta dotalia

1. A hozományi *pactum* általános jellemzői

A hozományi paktumok bemutatása előtt elengedhetetlen a *pactumok* jogi jellegének rövid áttekintése.

Maga a kifejezés többes jelentéstartalommal bír, így egy általános definíciót nemigen lehet adni. E problémakör vizsgálata során Zimmermann⁸³ a következő jelentéstartalmakat különíti el: 1.) a kezdetekben a *pactum* azoknak a javaknak az átruházását jelentette, amelyekkel a *delictumot* elkövető személy úgymond megváltotta magát a büntetés alól. 2.) Jelenti továbbá az informális, nem peresíthető megállapodást (ez tulajdonképpen a *pactum de non petendo*). 3.) Magában foglalja a járulékos *pactumokat* (*pacta adiecta*), amelyek egy (*bonae fidei*)⁸⁴ főszerződéshez járultak, és ezáltal közvetetten peresíthetőek voltak.⁸⁵ 4.) Végül a *pactum* kifejezést használták minden formátlan megállapodás jelölésére, amelyek tartalma állami úton eleinte nem volt kikényszeríthető (*nuda pactio obligationem non parit*).

Az alapvető különbség a *contractus* és a *pactum* között, hogy a *pactumok* esetén az igényérvényesítés lehetősége (tehát a *civilis causa*) hiányzik. Azonban az idő múlásával a forgalmi élet bizonyos rugalmasságot követelt meg a jogalkalmazásban, és ennek következtében több *pactum*-típust is peresíthetővé tettek (azaz *civilis causával* ruháztak fel).⁸⁶

Ha átlapozzuk a Digestát, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a hozományi *pactumok* (*pacta dotalia*) – feltehetően a mindennapi életben betöltött fontos szerepük miatt – egy önálló Digesta-titulus (D. 23,4) alatt kerülnek bemutatásra. A Digesta 23. könyv 4. titulusának címe *De pactis dotalibus*. Itt érdemes még megjegyezni, hogy bár Itália területéről ez ideig még nem került elő olyan jogi dokumentum (pl. viaszostábla), amely egy teljes házassági vagy hozományi megállapodást rögzítene, azonban Egyiptom területéről számos ilyen jellegű okirat került a felszínre.⁸⁷ Ezekből a tényekből azt a következtetést tudjuk levonni, hogy a mindennapi életben a házassági vagyoni jog területén általánosan elterjedt gyakorlat lehetett az ilyen tartalmú megállapodások kötése. Ezt támasztja alá Grubbs véleménye, aki szerint a

⁸³ Zimmermann, Law of Obligations, 563.

⁸⁴ Molnár – Jakab, Római jog, 309.

⁸⁵ Fontos még kiemelni, hogy a *pactum adiectum* peresíthetőségének további előfeltételei közé tartozott még az, hogy a *pactum adiectumot* a főszerződéssel egyidejűleg (*in continenti*) kössék meg. Lásd Molnár – Jakab, Római jog, 309.

⁸⁶ Molnár – Jakab, Római jog, 309.

⁸⁷ Egy, a hellenisztikus Egyiptom területéről származó jogi dokumentum bemutatását lásd lentebb.

vagyonosabb réteg körében mindenképpen beszélhetünk hozományalapításról és ennek dokumentálásáról: az elit tagjai között kötött házassági szövetségek tulajdonképpen a családok közötti diszkrét alkudozás eredményeként jöttek létre, és az ennek során kialakított kompromisszumos megoldásokat szinte minden esetben írásban is részletesen rögzítették.⁸⁸ Természetesen mindkét fél saját pozíciójának erősítésére törekedett e megállapodások során, és a *pactum* tartalmát végül nagyban befolyásolta, hogy melyik fél milyen mértékben tudta érdekeit érvényesíteni. Éppen ezért a Digesta-források vizsgálata során rendkívül sokszínű szabályozással és sok esetben egymásnak ellentmondó részletekkel találkozhatunk. A jogtudósi véleményekből alapvetően azt állapíthatjuk meg, hogy általánosságban e *pactumok* körében a nő érdekei kerülnek előtérbe. Azonban mint arra már fentebb utaltam, téves lenne az a feltételezés, hogy a hozományi *pactumok* kizárólag csak a nők védelmét szolgálták volna. Ugyanis a forrásokban olykor feltűnnek olyan megállapodások is, amelyek a férj érdekét voltak hivatottak biztosítani. Azonban általánosságban érvényesült az az alapelv, hogy a férjnek kedvezményeket nem lehetett a nő hátrányára kedvezményeket kikötni.⁸⁹ Vagyis ebből kifolyólag megállapíthatjuk, hogy a hozományi *pactumok* a mindennapi életben elsősorban – de nem kizárólag – a nő érdekét szolgálták.

A továbbiakban az alábbi két kérdéskört vizsgálom röviden: 1.) általában mely időpontban jöhettek létre a hozományi *pactumok*; 2.) kik között jöhettek létre ilyen típusú formátlan megállapodások. E kérdések megválaszolásában a kompilátorok által a *De pactis dotalibus titulus* elején elhelyezett, Iavolenustól származó forráshely nyújt eligazítást (D. 23,4,1 pr. – 1):

(pr.) *Pacisci post nuptias, etiamsi nihil ante convenerit, licet. (1) Pacta quae de reddenda dote fiunt, inter omnes fieri oportet, qui repetere dotem et a quibus repeti potest, ne ei, qui non interfuit, apud arbitrum cognoscentem pactum non prosit.*

„(pr.) *Pactumot* a házasságkötést követően is lehet kötni, még akkor is, ha (a házasságkötést) megelőzően erről nem állapodtak meg. (1) Azok a *pactumok*, amelyek a hozomány visszaadásáról szólnak, mindenki között létrejöhetnek, aki a hozományt visszakövetelheti, és akitől az visszakövetelhető, aki pedig nem tartozik e személyek közé, az a bíróság előtt a *pactumra* nem hivatkozhat.”

⁸⁸ Grubbs, *The Meaning of Marriage*, 48.

⁸⁹ Kaser – Knütel, RP, 349.

E fent idézett forrásszöveg Iavolenusnak Cassius *Ius civile* című munkájához írt kommentárjának negyedik könyvéből származik,⁹⁰ amelynek témája a hozomány.⁹¹ A forrásszöveg elején Iavolenus (vagy pedig Cassius) rögzíti, hogy a házasság megkötését követően is lehet érvényesen hozományi *pactumot* kötni, tehát a hozományi *pactum* érvényessége esetén nem feltétel az, hogy azt a házasságkötés időpontjában (*in continenti*) rögzítsék.

Az első paragrafusban Iavolenus megállapítja azon személyek körét, akik jogosultak a hozományi *pactumok* megkötésére. A jogász megállapításából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az egyik oldalon általában a férj (kivételesen annak *pater familiasa*) áll, illetőleg ide tartozhatnak még a férj örökösei, ugyanis a jogász úgy fogalmaz, hogy hozományi *pactum* létrejöhet azok között, akiktől egyrészt a hozomány visszakövetelhető (*a quibus repeti potest*). Másrészt pedig a hozományi *pactum* megkötésére jogosult az, aki (az *actio rei uxoriae* alapján) követelheti a hozományi vagyon visszaadását (*qui repetere dotem potest*), tehát maga az önjogú nő, továbbá a hatalomalatti nő *pater familiasa*.⁹² Fontos itt kiemelni, hogy hozományi *pactum* megkötésére a nő örökösei biztosan nem lehettek jogosultak, ugyanis azok a *pactum* alapján a hozományt nem követelheték vissza, mivel az *actio rei uxoriae* felperese kizárólag csak a feleség vagy annak *pater familiasa* lehetett, de ő is csak akkor, ha a nő a perléshez hozzájárult.⁹³

2. Exkurzus: A hozományi *pactumok* a hellenisztikus Egyiptom szerződési gyakorlatában

Mielőtt áttérnék a hozományi *pactumok* általános jellemzőinek, közös vonásainak részletes bemutatására, egy rövid kitérést szeretnék tenni a papiruszok világában.

Alappal merülhet fel a kérdés, hogy miért szükséges e témán belül a hellenisztikus jog ismertetése, egyáltalán tehető-e bármiféle összehasonlítás a klasszikus római jog és a hellenisztikus Egyiptom joggyakorlatának tekintetében. E kitekintéssel nem az a célom, hogy bármiféle vélt összefüggést fedezzek fel a két – sok esetben igen eltérő – szabályozási rendszer között. A házassági vagyonjog területén különösen óvatosan kell eljárni, hiszen nemcsak a szabályozás eltérő, hanem maguk az alapfogalmak sem egységesek.⁹⁴ Ezt támasztja alá Mitteis álláspontja is, aki szembehelyezkedett a *communis opinio*-val, és

⁹⁰ Manthe, *Die libri ex Cassio*, 32.

⁹¹ Manthe, *Die libri ex Cassio*, 277.

⁹² Vö. Jolowicz, *Roman Foundations*, 163.

⁹³ Vö. Marton, *Római magánjog*, 250.

⁹⁴ Vö. Gardner, *Women in Roman Law*, 102.

bizonyította, hogy bár a romanizált nyugati provinciákban létezik egy egységes jog, azonban ez nem terjed ki a hellenisztikus befolyás alatti, fejlettebb keleti provinciákra.⁹⁵

Azonban mindezek ellenére mégis érdemes röviden kitérni e kérdéskör rövid tárgyalására, azért, mert a fennmaradt okiratok az összehasonlító jog szempontjából értékes adalékul szolgálhatnak a római jogi gyakorlat alaposabb megértéséhez. A jelen fejezetben célom az, hogy minél pontosabb képet adhassak a hozományi *pactum*okban általánosan elterjedt szerződési kikötésekről. Hiba lenne, ha vizsgálódásom során kizárólag a Digesta-forráshelyekre és a jogtudói véleményekre támaszkodnék. Nem szabad ugyanis szem elől téveszteni – mint ahogy azt Jakab Éva hangsúlyozza –, hogy „a jogtudomány nem egyenlő a jogérettel”, a jogászok műveiket nem a nyilvánosságnak, hanem a szakmának írták, és kimutatható, hogy ezek az írások nem is bírtak meghatározó befolyással az okirati gyakorlatra.⁹⁶ Éppen ellenkezőleg: az egyes szerződési minták és okiratok jelentették a kiindulópontot, a jogászok a vitás kérdések kapcsán e szerződési minták ügyleti kikötéseit értelmezve adtak jogi szakvéleményt. Bár való igaz, hogy óvatosan kell bármiféle összehasonlítást tenni a római jog és hellenisztikus papiruszokban dokumentált jogélet között, azonban a szabályozni kívánt élethelyzetek típusát és a szabályozás jellegét tekintve mégis feltűnő párhuzamok figyelhetőek meg.

E dolgozatban nem lehet célom, hogy a papirologiai forrásokat a teljesség igényével feldolgozzam. Ebben a fejezetben csak bepillantást szeretnék engedni e papiruszokban rögzített gyakorlatba azáltal, hogy egy majdnem teljes egészében ránk maradt egyiptomi papirusz jogi tartalmát részletesen bemutatom.

Az általam választott papirusz az SB XXIV 16256 számmal jelölt jogi dokumentum. Ez nem egy különálló házasságkötési szerződés, hanem egy öt különböző dokumentumból álló gyűjtemény része (P.Lond. II 294), amelyek mindegyike ugyanahhoz a családhoz köthető. E gyűjtemény a következő okiratokból tevődik össze:⁹⁷ 1.) Házasságkötési megállapodás Epimachos (N.N fia) és Kronia (Isidoros és Thermutharion lánya) között (Kr. u. 109. július 24.) 2.) Isidoros és Thermutharion vagyonfelosztása haláluk esetére (Kr. u. 109. július 24.) 3.) Négy rabszolga nyilvántartásba vétele, akik Thermutharion három rabszolgájától születtek (Kr. u. 105. augusztus 28.) 4.) Egy cenzusi regiszter kivonata, amely egyben leírásokat is tartalmaz Hadrianus császár uralkodásának második évéről 5.) Jelentés két menekülő rabszolgáról.

---

⁹⁵ Jakab, Borvétel és kockázat, 19.

⁹⁶ Jakab, Humanizmus és jogtudomány, 16.

⁹⁷ Sijpesteijn, Marriage Agreement, 163.

Elemzésem során csak az első dokumentummal, a házasságkötési *pactummal* foglalkozom, amelynek fordítása a következő:⁹⁸

„Caesar Nerva Trajanus császár és Augustus Germanicus Dacius uralkodásának 12. évében, Gorpaios hónap 30. napján, Epeiph 13-án, Ptolemaios Eurgetis faluban, Arsinoite kerületben, Julia Augusta előtt. Epimachos, N.N. fia, -- éves, sebhellyel a – és Isidoros, Kronion fia, 68 éves, sebhellyel a homloka jobb oldalán, valamint felesége, Thermutharion, Aristos alias Sambas lánya, anyja N.N., 54 éves, arcának jobb oldalán sebhellyel, gyámjával, Mysthes alias Akusilaossal, aki N.N. fia, -- éves, sebhellyel a --, kölcsönösen elismerik, hogy egyrészt Epimachosnak Isidoros a lányára tekintettel, aki még szűsz, és aki házasságot kötött vele (Epimachossal), kézből kézve átadott -- quarter megfelelő minőségű aranyat, köztük egy pár --, amelynek súlya – quarter, --, amelynek súlya 6 quarter, egy pár gyűrű, súlya – quarter, --, súlya 3 quarter és egy pár karkötő, súlya – quarter, valamint ruhaneműket, összesen 165 drachma értékben; másrészt (Kronia) anyjától, Thermuthariontól (kapja) Isarion és Epitychia nevű rabszolgákat, akik Sarapus nevű rabszolgájától születtek, akiket utódaival együtt vett meg, akik attól a pillanattól fogva neki születnek --, valamint ugyanez az Isidoros és Thermutharion hozzájárulnak a házaspár közös háztartásához --. Epimachos és Kronia kötelesek feddhetetlenül élni, amíg Epimachos ellátja őt minden szükségessé, ruhákkal és minden mással, ami egy házas nőt megillet, vagyonának megfelelő mértékben, akár otthon, akár külföldön van, és Kronia köteles szegény nélkül élni a házasság alatt --, de ha valamilyen probléma támad a házastársak között, és el kell válniuk, akár Epimachos válik el Kroniától, akár Kronia hagyja el őt – Epimachos köteles visszaszolgáltatni Isidorosnak, vagy ha ő már nem él, lányának, Kroniának a fentebb említett hozományt, vagyis egyrészt a – quarter aranyat, amely ugyanazokból a vagyontárgyakból áll, másrészt ruhaneműket 165 drachma értékben – azonnal válás esetén, ám ha közös megegyezéssel válnak el, akkor a felszólítástól számítva 60 nap áll rendelkezésére, és Kroniát a hozománya és *paraphernája* tekintetében végrehajtási jog illeti meg Epimachossal és teljes vagyonával szemben, úgy, mintha azt bíróság --.”⁹⁹

A tárgyalat okirat keltének időpontja Kr. u. 109. év. Szerkezetét tekintve ezen okirat a következőképpen épül fel: a dokumentum elején szerepel a szerződéskötés pontos ideje és helye, majd ezt követi a szerződő felek megnevezése, végül a szerződés rendelkező része.

⁹⁸ A tárgyalat okirat görög nyelvű szövegét a dolgozat mellékletében helyeztem el.

⁹⁹ A fordítást Sijpesteijn, Marriage Agreement, 163-170. c. tanulmányában közölt emendált okirati szövegkiadást és a mellékelt angol fordítást alapul véve készítettem el.

Az okirat létrehozásának történeti előzménye az, hogy egy Kronia nevezetű lány és egy Epimachos nevezetű férfi egymással házasságot kötött. A megállapodás a feleség (Kronia) szülei – Isidoros és Thermutharion – valamint a férj (Epimachos) között jött létre. A megállapodásban a felek elsőként azt rögzítik, milyen ingó és ingatlan vagyont juttatnak hozományként. Ezt követően megállapítják a házasságot terhelő kötelezettségeket a házasság időtartamára, végül pedig a hozomány visszaadására vonatkozó szabályokat foglalják megállapodásukba.

A dokumentum több helyen sérült, így a hozományként juttatott vagyontárgyak felsorolása több helyen olvashatatlan. Az biztosan megállapítható, hogy mindkét szülő juttatott hozományt Epimachosnak. Isidoros meghatározott mennyiségű aranyat, amely biztosan magába foglalt egy pár aranygyűrűt, karkötőt és egyéb dísz tárgyakat – e vagyontárgyak súlyát is meghatározták az okiratban. Továbbá említésre kerül még ruhanemű, mintegy 165 drachma értékben. Mind az aranytárgyak súlya, mind a ruhaneműk becsült értéke azt a célt szolgálta, hogy amennyiben a házasság megszűnésekor a férj nem tudná visszaszolgáltatni ezen ingóságokat – mert azok elvesztek, megsemmisültek, vagy elidegenítette őket –, akkor sem mentesül a visszaadási kötelezettség alól, ebben az esetben az okiratban rögzített becsült értéket (*aestimatio*) kell megfizetnie. Az ilyen formában történő hozományalapítást nevezik *dos aestimatanak*, amelynek a jogi jelentősége az, hogy e hozományi vagyontárgyak véletlen pusztulásának minden veszélyét (*omne periculum*) a férj viselte.¹⁰⁰ A szövegben azt is külön kiemelik, hogy Isidoros saját vagyonából, „kézből kézbe” adta át a hozományt Epimachosnak, tehát ebben az esetben *datio dotis* történt a hozomány alapítása.

Az apa által átadott vagyontárgyak tételes felsorolását követően az anya által juttatott hozományi vagyontárgyak katalógusára kerül sor. Thermutharion (az anya) saját két rabszolgáját adja a házaspárnak. Azonban itt nem egyértelmű, hogy ezt a két rabszolgát milyen jogi konstrukcióban adja át. Mint ahogy korábban említettem, a házasságkötési szerződés nem egy különálló dokumentum, hanem egy gyűjtemény része. Mint azt fentebb jeleztem, a második okirat Kronia szüleinek haláluk esetére szóló vagyonfelosztását (végrendelkezését) tartalmazza.¹⁰¹

Ebben a második okirati részben azt olvashatjuk, hogy a szülők úgy rendelkeznek, hogy ez a szóban forgó két rabszolgagyermek, illetőleg ezek utódai a szülők halála esetén

---

¹⁰⁰ Backhaus, *Gefahrtragung*, 249. A férj felelősségéről a hozományi vagyontárgyak visszaadása tekintetében lentebb bővebben értekezem.

¹⁰¹ Sijpesteijn, *Marriage Agreement*, 163.

lányukat (Kroniát) illessék meg. E kikötés alapján azt a megállapítást tehetjük, hogy a tárgyalt házassági szerződésben Thermutharion, az anya nem ruházza át e két rabszolgagyermek feletti tulajdonjogot, ugyanis hogy ha *dotis causa* alapján tulajdonjogot ruházott volna át, akkor a második okiratban már nem rendelkezhetne e dolgok jogi sorsa felől.

A szakirodalom alapján két fő koncepció választható fel e kérdés magyarázatára: 1.) Az első feltételezés szerint Thermutharion csak egy személyes szolgálmat juttat Epimachosnak, azon belül is használati jogot (*usus*). Bár széles körben elterjedt Iustinianus idején vált, amikor is ismert volt az a gyakorlat, hogy a férjet csak ígásállat vagy rabszolga munkaereje illeti meg, azonban e vagyontárgyak feletti tulajdonjog nem része a hozománynak. Ez az ún. *operae servorum* intézménye, amely a személyes szolgálmatok egy speciális típusa (bár a klasszikus korban még az *usus* vagy az *ususfructus* körébe sorolták ezeket a tényállásokat).¹⁰² 2.) Yiftach-Firanko álláspontja szerint a rabszolgagyermek feletti használati jog nem mint személyes szolgálom, hanem mint *precarium* illeti meg Epimachost.¹⁰³ Az okirat szövege alapján elképzelhetőnek tűnik Yiftach-Firanko álláspontja, ugyanis az okirat így rendelkezik: „Thermutharionnak ugyanakkor hatalmában áll úgy igazgatni a két rabszolgagyermeket – Isariont és Epitychiát – és a jövőben születendő utódokat, ahogy kívánja”. E szövegrész szerint tehát Thermutharion továbbra is jogosult arra, hogy a rabszolgagyermek munkáját bármikor igénybe vegye. Ha Epimachost a használati jog (mint korlátozott dologi jog) illetné meg, akkor Thermutharion jogai sokkal korlátozottabbak lennének – vagyis helyesebbnek bizonyul az a megállapítás, miszerint *precarium*-ról, és nem *usu*-ról lehet szó.

Ezt követően az okirat szövegében a felek azt rögzítik, hogy Isidoros és Thermutharion együtt is hozzájárulnak a házaspár közös háztartásához (használati cikkek, háztartási eszközök)¹⁰⁴ – ezzel zárul le az első szerkezeti egység, amely tulajdonképpen egy hozományi leltárt foglalt magában.¹⁰⁵

A következő szerkezeti egység a házaspárt terhelő kötelezettségek ismertetése. E részben olyan általános szerződési panelek olvashatóak, mint hogy Epimachosnak és Kronianak házasságuk alatt feddhetetlen életet kell élni, továbbá Epimachos köteles ellátni

---

¹⁰² Vö.: Kaser – Knütel, RP, 172.

¹⁰³ Yiftach-Firanko, Marriage and Marital Agreements, 165.

¹⁰⁴ Jolowicz, Roman Foundations of Modern Law, 175. A hellenisztikus jogi befolyás alatti területeken elterjedt volt, hogy a nő a hozományon felül még személyes tárgyakat, használati cikkeket is magával vitt a házasságba, ez az ún. *parapherna*.

¹⁰⁵ Sijpesteijn, Marriage Agreements, 167. a dokumentumhoz fűzött magyarázatában azonban kifejti, hogy a szülők feltehetően meghatározott nagyságú földterületet is jutattak hozományként. A szöveg ezen része olvashatatlan, ám a második dokumentumból levezethető – ebben ugyanis az szerepel, hogy a megmaradt földterület fiukat (Kronion) illeti. A „megmaradt” kifejezés arra enged következtetni, hogy a földek egy részét a házasságkötéskor hozományként adták át, ez tulajdonképpen Kronia örökrésze az ingatlan vagyontól.

feleségét minden szükségessel, és megfelelő életszínvonalat biztosítani számára, amely szerződési klauzula tulajdonképpen a férj tartási kötelezettségét jelenti (szinte szóról szóra ugyanez a kikötés olvasható másik két – általam ismert – dokumentum¹⁰⁶ szövegében is).

Az utolsó szerkezeti egység tartalmazza a hozományi vagyoni jogi sorsára vonatkozó rendelkezéseket arra az esetre, ha a házasság valamilyen okból megszűnne. A felek megállapodnak abban, hogy Epimachos (a férj) a házasság megszűnése esetén köteles visszaszolgáltatni a hozományt Isidorosnak (azaz a feleség apjának), vagy ha ő már nem élne, akkor lányának, Kroniának. E megállapodásban a hozomány visszaszolgáltatásának határidejét is rögzítették a felek: ha csak a pár egyik tagja kezdeményezi a házasság felbontását, akkor Epimachos köteles azonnal visszaszolgáltatni a hozományi vagyontárgyakat, ha azonban a válás közös megegyezésen alapul, akkor hatvan nap áll rendelkezésére. Láthatjuk, hogy az okirati gyakorlat tekintettel volt a válás két lehetséges esetére: 1.) amely szerint a válás történhet valamilyen fél egyoldalú nyilatkozatával (*repudium*),¹⁰⁷ ill. 2.) a felek közös akaratából (*divortium*).¹⁰⁸ Tehát ha a házasság felbontására valamilyen fél egyoldalú akaratából került sor (*repudium*), akkor a hozomány azonnal visszajárt, azonban ha a felek közösen döntenek a válás mellett (*divortium*), akkor a férjnek hatvan nap áll rendelkezésére a hozomány természetbeni visszaszolgáltatására vagy a pénzbeli ellenértékének leszámlolására. Ez a rendelkezés egyértelműen a nő és családja érdekeit védi, illetőleg a férjet visszatartotta a házasság könnyelmű felbontásától is.¹⁰⁹ Ugyanis ha a férj arra lenne kötelezve, hogy a teljes hozományt azonnal kiadja, az könnyen csődbe vihetné.

A felek végezetül azt rögzítik, hogy amennyiben a hozomány visszaadására megállapított határidő eredménytelenül telne el, akkor Kroniát (vagy az apját) végrehajtási jog illeti meg Epimachos teljes vagyonán. Ez a „végrehajtási záradék” tulajdonképpen közvetlenül – megelőző bírói ítélet nélkül is – végrehajthatóvá teszi az okiratban foglalt követelést.

A hellenisztikus joggyakorlat rövid ismertetését követően a dolgozatom további részében visszatérek a *pactum dotale* klasszikus kori szabályainak tárgyalásához.

¹⁰⁶ P.Oxy III 496 és a P.Oxy. XLIX 3491.

¹⁰⁷ Wycisk, Quintilian, 116. írja, hogy a válási szándék egyoldalú kijelentése történhetett szóban vagy írásban, személyesen vagy akár egy követ közvetítésével is. Csak a Kr. u. 3. században terjedt el és vált általánossá a válási okirat kiállítása („Scheidebrief”, *libellus repudii*).

¹⁰⁸ Molnár – Jakab, Római jog, 147.; Földi – Hamza, Római jog, 255.

¹⁰⁹ Vö.: Wacke, Funktion und Gefahrtragung, 241.

3. A férj felelőssége a hozományi vagyontárgyak visszaszolgáltatása tekintetében

Feltehetően a válások számának növekedése miatt egyre több jogvita alakulhatott ki a hozományi vagyon visszaadásával kapcsolatban, ugyanis mint azt már korábban bővebben kifejtettem, a házasság megszűnését követően a hozományi vagyontárgyakat a nő részére vissza kellett szolgáltatni. Ezen visszaszolgáltatási kötelezettség kapcsán merül fel az a felelősségi kérdés, hogy ha a férj nem tudná, vagy csak jelentős károsodással lenne képes a kapott hozományi vagyontárgyak visszajuttatására, akkor milyen esetben lehetne őt felelőssé tenni.

A felelősség megítélésének kérdésében egyértelmű eligazítást nyújt számunkra a D. 23,3,72 paragrafusba felvett paulusi szöveghely, amelyben a jogász a következőképpen nyilatkozik:

In rebus dotalibus virum praestare oportet tam dolum quam culpam, quia causa sua dotem accipit (...).

Paulus e Sabinus-kommentárjában kifejezetten rögzíti, hogy a férj a szándékos, illetőleg a gondatlan károkozás esetén felelősséggel tartozik, ugyanis a hozományt a saját érdekében veszi át (*causa sua dotem accipit*).¹¹⁰ Tehát e szabály szerint, ha a férj a hozományi vagyontárgyat nem tudta visszaadni azért, mert például azt az ő gondatlansága nélkül tőle ellopták (*casus minor*), vagy elháríthatatlan erőhatalom (*vis maior*) következtében megsemmisült, akkor a férjnek e hozományi vagyontárgyak vonatkozásában nem keletkezett kártérítési kötelezettsége.

Érdekes itt megemlíteni Ulpianus Edictum-kommentárjának hatodik könyvét, amelyben a jogász Pomponiust idézi (D. 23,4,6):

Pomponius ait maritum non posse pacisci, ut dolum solummodo in dotem praestet, videlicet propter utilitatem nubentium.

„Pomponius azt mondja, hogy a férj nem kötheti ki, hogy ő a hozomány tekintetében kizárólag csak szándékos (károkozása esetén) tartozik felelősséggel, ami látható módon a házasuló nő érdekét szolgálja.”

A tárgyalta jogeset kiindulási pontja az, hogy a férj és a feleség feltehetően a házasságkötést megelőzően egy hozományi *pactumot* kötöttek, amelyben rendezték a hozomány esetleges visszaszolgáltatásával kapcsolatos szabályokat. Ezen hozományi *pactum* egyik kikötésében a

---

¹¹⁰ Kaser – Knütel, RP, 350.

felek a diszpozitív szabályoktól eltérően azt rögzítették, hogy a férj csak dolózus károkozás esetén tartozik felelősséggel. A házasság megszűnését követően a feleség követelte vissza az őt megillető hozományi vagyont, azonban ezt a férj nem tudta neki visszaszolgáltatni, amelynek minden valószínűség szerint az oka az lehetett, hogy a férj a házasság fennállása alatt gondatlanul járt el a hozományi vagyron kezelésében. Ezen gondatlanság alapján a feleség az *actio rei uxoriae*vel mint *bonae fidei* keresettel¹¹¹ követelte férjétől a hozományi vagyronban esett kár megtérítését. Azonban a férj a közöttük létrejött házassági *pactum* kikötésére hivatkozott, amely szerint ő csak szándékos károkozás esetén tartozik felelősséggel.

Az általános felelősségi szabályok alapján a felelősség mértéke szabadon korlátozható, kivétel e szabály alól, hogy a szándékos károkozásért való felelősséget nem lehet kizárni.¹¹² Ez ugyanis ellenkezik a jóhiszeműség és tisztesség elvével, és általában véve a *bonae fidei iudicium*okkal.¹¹³ Azonban Pomponius vizsgálat tárgyává teszi e szerződési klauzulát, és megállapítja, hogy a férj jelen esetben nem tehetne ilyen kikötést, amelyből logikailag az következik, hogy Pomponius az általános szabályoktól eltérően a férj érdekében történő felelősségkorlátozást érvénytelen megállapodásnak tekinti. Ez azt jelenti, hogy a hozomány visszaszolgáltatására vonatkozó felelősségi szabályokat nem lehet diszpozitív szabályoknak tekinteni, hanem ezek úgynevezett klauzikálisan kógens szabályok lehettek, ugyanis ezektől kizárólag csak a nő érdekében lehetett eltérni.

Érdemes még itt kiemelni azt a tényt, hogy a *culpa* fogalom a jogászoknál bizonyíthatóan először szintén a hozományi javak visszaszolgáltatása kapcsán, a híres *Licinnia contra heredes Gracchi*-féle jogesetben merül fel.¹¹⁴ Ezt az esetet a D. 24,3,66 pr. a következőképpen hagyományozza számunkra:

In his rebus, quas praeter numeratam pecuniam doti vir habet, dolum malum et culpam eum praestare oportere Servius ait. ea sententia Publii Mucii est: nam is in Licinnia Gracchi uxore statuit, quod res dotales in ea seditione qua Gracchus occisus erat, perissent, ait, quia Gracchi culpa ea seditio facta esset, licinniae praestari oportere.

„Servius szerint a férj felelős a szándékos és gondatlan károkozásért minden hozományi tárgy tekintetében, a pénzt kivéve. Ezt a nézetet osztja Publius Mucius is: Licinnia, Gracchus feleségének ügyében, akinek a hozománya megsemmisült a felkelés során,

---

¹¹¹ Gai. 4,62.

¹¹² Jakab – Molnár, Római jog, 265.

¹¹³ D. 16,3,1,7: *Illud non probabis, dolum non esse praestandum si convenerit: nam haec conventio contra bonam fidem contraque bonos mores est et ideo nec sequenda est.*

¹¹⁴ Molnár, Felelősség, 63.

amelyben Gracchus életét vesztette, azt mondja, hogy a hozomány értékét vissza kell adni Licinnianak, mert Gracchus okolható a felkelés kirobbantásáért.”

A szövegben a fiatalabb Gracchusról, Caius Gracchusról van szó, akit Kr. e. 123-ban választottak néptribunussá. Reformtörekvései miatt ellentétbe került a *senatussal*, ez vezetett Kr. e. 121-ben a felkelés kirobbanásához, amelynek során Gracchus életét vesztette.¹¹⁵ A jogeset tényállása szerint a harcok során felesége, Licinnia hozománya is odaveszett. Feltehetően a feleség keresetet indított (*actio rei uxoriae*) Gracchus örököseivel szemben, és követelte, hogy a hozományt adják ki. Az örökösök a per során arra hivatkoztak, hogy nem tudják visszaadni a hozományi vagyontárgyakat, azért, mert azok a zavargások ideje alatt megsemmisültek. A zavargás ebben az esetben *vis maiorként* értelmezendő, és az örökösök arra hivatkoztak, hogy *vis maior* következtében megsemmisült hozomány esetén nem tartoznak felelősséggel. Azonban a felperes ezzel szemben arra hivatkozik, hogy a zavargások kirobbanása férjének gondatlan (*culpa*)¹¹⁶ magatartására vezethető vissza, s így a férj volt az, aki gondatlan eljárásával megindította azt a folyamatot, amely végezetül a hozományi vagyontárgyak pusztulásához vezetett.

Továbbá praktikus kérdésként merülhet fel a mindennapi élet forgalmi gyakorlatában, hogy miként alakul a felek felelőssége akkor, ha a hozomány tárgya helyettesíthető dolgok (készpénz, gazdasági termények esetleg nyersanyagok) voltak. E kérdésre a választ Gaius provinciai *edictum*hoz írt kommentárjában találhatjuk meg (D. 23,3,42):

Res in dotem datae, quae pondere numero mensura constant, mariti periculo sunt, quia in hoc dantur, ut eas maritus ad arbitrium suum distrahat et quandoque soluto matrimonio eiusdem generis et qualitatis alias restituat vel ipse vel heres eius.

„A hozományként átadott dolgok, amelyeket súly, szám vagy mérték alapján határoztak meg, a férj veszélyén vannak, mivel ezeket úgy adták át, hogy a férj akarata szerint eladhassa, és ha a házasság (valamilyen okból) felbomlana, akkor a férj maga, vagy az örököse ugyanezen fajtából, ugyanezen minőségű (dolgokat) ad vissza.”

Tehát láthatjuk, amennyiben helyettesíthető dolog a hozomány tárgya, a férjet generikus visszaszolgáltatási kötelezettség terheli. E forráshelyben számos jogilag érdekes kérdés merül fel, azonban a dolgozatom témájából kifolyólag ezek részletezésétől ehelyütt eltekintek.

Most pedig térjünk vissza ahhoz a kérdéshez, hogy a felek miként próbálhatták meg a hozomány visszaszolgáltatásából fakadó mindennapi viták előfordulását minimalizálni. E

¹¹⁵ Spielvogel, Western Civilization, 133.

¹¹⁶ Molnár, Felelősség, 63. meggyőzően érvel amellett, hogy a forrásban szereplő *culpa* kifejezést technikus értelemben „gondatlanságként” kell értelmezni.

kérdések rendezésére kézenfekvőnek tűnik a hozományi *pactum*okban történő szabályozás elterjedése. Ugyanis kialakult az a gyakorlat, hogy a hozomány alapítása során a hozományi *pactum*ban megbecsülik a hozományi vagyontárgy pénzben kifejezhető forgalmi értékét. Az így alapított hozományt *dos aestimatanak* (felbecsült hozománynak) nevezzük. Erre láthattunk már példát fentebb, az általam bemutatott papiruszban, amelyben a felek például rögzítették azt, hogy hozományként ruhanemük kerültek átadásra 165 drachma értékben.¹¹⁷

A következő lépésben vizsgáljuk meg, hogy jogi szempontból milyen hatása lehet az így alapított hozománynak. Vécsey Tamás a becsérték meghatározásával (*aestimatio*) történt hozományalapítás két funkcióját különíti el. Egyrészt azt írja, hogy történhet a hozomány felbecslése abból a célból, hogy a hozomány összege felől tájékoztatást nyújtson (*aestimatio taxationis gratia*).¹¹⁸ A másik lehetőség pedig az, hogy a becsérték meghatározásával mintegy meghatározzák a hozomány vételárát (*aestimatio venditionis gratia*), és az így átvett hozomány esetén a hozományi vagyon visszaadásának minden kockázata (*periculum*)¹¹⁹ átszáll a férjre.¹²⁰ A Kaser – Knütel-féle tankönyvben az olvasható, hogy amennyiben a férj becsérték alapján vette át a hozományt, akkor a házasság felbomlása után vagy természetben kellett kiadnia a dolgot, vagy pedig ezt a becsült pénzösszeget kellett teljesítenie. Tehát ez azt jelenti, hogy ezekben az esetekben a főszabállyal szemben a férj viselte a dolog véletlen pusztulásának a kockázatát.¹²¹

A házasságkötés, mint jogi tény rendkívül fontos szereppel bír a *dos aestimata* esetében.¹²² Ugyanis ha még a házasságkötést megelőzően a nő vagy családja átadta a felbecsült hozományt, akkor a veszélyviselés a házasságkötés pillanatáig a nőt terheli; ha pedig a házasságra még sem kerül sor, a férj csak azokat a hozományi vagyontárgyakat köteles visszaadni, amelyek birtokában vannak.¹²³ Vagyis ha valamely vagyontárgy sérült, elveszett vagy elpusztult, a férj nem volt köteles akkora összeget visszaadni, amennyi a hozomány becsült értéke volt, csupán a meglévő hozományi tárgyak kiadására kötelezheték.¹²⁴

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a visszaadás tekintetében a hozomány becslése a következőt eredményezi: alapvetően a férjnek specifikus visszaszolgáltatási kötelezettsége van, vagyis pontosan azokat a hozományi tárgyakat kell visszaadnia, amelyeket

¹¹⁷ SB XVIII 65256.

¹¹⁸ Vécsey, Római jog, 429.

¹¹⁹ A *periculum* kifejezés jogi tartalmáról lásd részletesen Jakab, Borvétel, 170-176.

¹²⁰ Vécsey, Római jog, 429.; Jolowicz, Roman Foundations of Modern Law, 166.

¹²¹ Kaser – Knütel, RP, 350.; Bacchus, Gefahrtragung, 249.

¹²² Vö. Wacke Funktion und Gefahrtragung, 250.

¹²³ Roby, Roman Private Law, 143.

¹²⁴ Vö. Wacke, Funktion und Gefahrtragung, 250-251.

a házasságkötéskor kapott. Azonban ha valamely hozományi tárgy kiadása valamilyen okból kifolyólag nem lehetséges, akkor ez a specifikus visszaszolgáltatási kötelezettség átalakul generikus visszaszolgáltatási kötelezettséggé, amely alapján a becsértéket kell a férjnek megfizetnie.

Végezetül pedig vessünk egy pillantást a szerződési gyakorlatra, hogy miként is történhetett a *dos aestimata* alkalmazása a mindennapi jogéletben (D. 23,4,32):

Uxor viro fundum aestimatum centum in dotem dederat, deinde cum viro pactum conventum fecerat, ut divortio facto eodem pretio uxori vir fundum restitueret.

„Egy feleség a férjének 100 aranyra becsült földterületet adott át hozományként, és ezt követően megállapodott a férjjel, hogy a válást követően a férj a földterületet ugyanezen értékben fogja a feleségnek visszajuttatni.”

A fent idézett forrásszöveg Iavolenustól származik, amelyet a kompilátorok a *Digesta De pactis dotalibus* (D. 23,4) titulusa alá vettek fel. Az eset kiinduló tényállása az, hogy egy önjogú nő hozományt ad (*datio dotis*) a férjének. Ez a megállapítás egyértelműen következik a szöveg megfogalmazásából: *uxor viro fundum (...) in dotem dederat*, tehát az asszony a férjnek egy telket adott hozományba. Azt is tudjuk, hogy a felek rögzítették e telek becsértékét, amelyet 100 aranyban (100 ezer *sestertius*) állapítottak meg. A szövegből az is kiderül, hogy a felek külön *pactumban* kikötötték, hogy a férjnek a hozomány tárgyát egy esetleges válás esetén 100 arany értékben kell visszaszolgáltatnia. Ez azt jelenti, ha például egy szántóterület, amely az átadáskor 100 aranyat ér, a talajvíz feltörése miatt később elmocsarasodna, és ezáltal veszítene értékéből, a férj köteles lenne az alapítás és a visszaadás időpontja közötti értékkülönbséget megfizetésére. Jóllehet a talajvíz feltörése külső elháríthatatlan oknak minősülne, azonban a férj a tárgyalta jogesetben becsérték alapján veszi át a hozományi vagyontárgyat (*res aestimata in dotem data*), és ennek következtében minden kockázat őt terheli.¹²⁵

4. Hozományi *pactumok* tartalma és azok érvénytelensége

Ebben az alfejezetben a megadott címmel kapcsolatban előre szeretném bocsátani, hogy képtelen vállalkozás lenne e dolgozat keretében valamennyi hozományi *pactum* tartalmát és esetleges érvénytelenségi okát részletesen tárgyalni. Ezért ehelyütt csak egy bepillantást szeretnék engedni e sokrétű téma izgalmas világába.

---

¹²⁵ Kaser – Knütel, RP, 350.

Mint azt fentebb említettem, a Digestában szereplő forrásszövegek iránymutatásként szolgálhatnak a hozományi *pactumok* lehetséges tartalmát illetően, ám ezek alapján sem határozható meg a kikötések teljes köre. A jogtudósok ugyanis olyan eseteket jegyeztek le általában, amelyek jogász praxisukban fordultak elő, vagyis kizárólag a felek közötti jogvita kapcsán vizsgálták a megállapodásban szereplő klauzulákat. Ha fellapozzuk a Digestát, akkor számos jogesetet találunk a D. 23,4 titulusban, amelyben a jogászok az érvénytelenség szempontja felől közelítettek a *pactumok* kérdésköréhez.

Bár a római jogi forrásokban nem találhatunk kidolgozott elméletet a hibás jogügyletek érvénytelenségére vonatkozóan¹²⁶ – tekintve, hogy egy igen nagyfokú absztrakciót igényelt volna – a jogtudói vélemények alapján mégis meghatározható a hozományi *pactumok*ban szereplő kikötéseknek egy olyan köre, amelyek alkalmazása automatikusan a megállapodás érvénytelenségét eredményezte.¹²⁷ Fontos azonban kiemelni, hogy semmiképpen sem adható egy taxatív felsorolás az érvénytelenségi okok tekintetében, mindvégig csak „kazuisztikus – ám ettől függetlenül igen részletes és következetes – szabályozásról” beszélhetünk.¹²⁸ A forrásszövegeket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a hozományi *pactumok*at alapvetően két esetben nyilvánították érvénytelenek: ha általánosságban a tisztesség és jóhiszeműség elvével ellentétesek voltak,¹²⁹ illetve speciális érvénytelenségi okként említhető az a körülmény, hogy a *pactumok* akkor is érvénytelenek, ha egyoldalúan a nő számára hátrányos rendelkezést tartalmaztak,¹³⁰ amely arra irányult, hogy a nő a hozományt ne vagy pedig ne kellő időben kapja vissza.¹³¹ E szabályozás magyarázata kézenfekvő, ugyanis mint már fentebb említettük, a hozomány egyik legfontosabb célja az, hogy a házasság megszűnését követően az elvált nő létfenntartását biztosítsa.¹³²

Paulusnál, a klasszikus korszak kiváló jogászánál a hozományi *pactumok* vonatkozásában egy meglehetősen absztrakt kategorizálást olvashatunk (D. 23,4,12,1):

Ex pactis conventis, quae ante nuptias vel post nuptias interponi solent, alia ad voluntatem pertinent, ut mulier dote promissa se alat et donec nupta sit, dos ab ea non petatur, aut certam summam viro praestet et ab eo alatur, et his similia: alia ad ius pertinent, veluti quando dos petatur, quemadmodum reddatur, in quibus non semper voluntas contrahentium servatur.

¹²⁶ Siklósi, Érvénytelen jogügyletek, 146.

¹²⁷ Frier – McGinn, Casebook, 73. kiváló áttekintést nyújt az egyes érvénytelenségi okok vonatkozásában.

¹²⁸ Siklósi, Érvénytelen jogügyletek, 200.

¹²⁹ D. 23,4,5; D. 23,4,5,1; D. 23,4,6; D. 23,4,28;

¹³⁰ Kaser – Knütel, RP, 349.

¹³¹ D. 23,4,16; D. 2,3,4,17

¹³² Kaser – Knütel, RP, 349. még azt is hangsúlyozza, hogy a hozomány visszaadása egyben a nőnek azért is állt érdekében, hogy minél gyorsabban ismételt házasságot köthessen („Wiederverheiratsinteresse”).

„A formátlan megállapodások közül, amelyeket általánosságban a házasságkötést megelőzően vagy azt követően kötnek, egyesek azon körbe tartoznak, amelyekben a szerződő felek szabadon dönthetnek, például hogy a feleség, miután hozományt ígért, magát eltartja, és hogy addig, ameddig a házasság tart, tőle a hozományt (a férj) nem követeli vagy az, hogy egy meghatározott összeget fizet a férjnek, és az őt eltartja és több hasonló. Más (kikötések) törvényes szabályozás alá tartoznak, például, hogy mikor lehet perelni a hozományt vagy az, hogy mikor kell azt visszaadni.”

Tehát a jogász két alapvető csoportba osztja a hozományi *pactumok* rendelkezéseit: 1.) szabadon meghatározható elemek, (*accidentalia negotii*),¹³³ amelyek csak a felek konszenzusán múlnak (*ad voluntatem pertinent*); 2.) a másik pedig az a csoport, amelyet jogszabály határoz meg (*ad ius pertinent*).

A második csoportba tartozó rendelkezések ismertetése viszonylag egyszerűbb, hiszen azok a szabályok tartoznak ide, amelyek a római jog valamely tárgyi jogforrásából fakadnak. E szabályok érdekessége – mint azt lentebb egy jogeseten keresztül bemutatom – az volt, hogy nem tisztán csak hézagpótló jelleggel érvényesültek, ugyanis e szabályok döntő többségétől a nő hátrányára eltérni nem lehetett. Tehát az ilyen jellegű szabályok nem tekinthetők diszpozitív normának, hanem úgynevezett klauzikálisan kógens szabályoknak minősülnek.

E jogi szabályok kialakulása feltehetően hosszabb fejlődési folyamat eredménye. Korábban már kifejtettem, hogy e hozományi *pactumok* olyan formátlan megállapodások voltak, amelyekben a felek tulajdonképpen bármit kiköthettek, csak annak a követelménynek kellett megfelelni, hogy akarategységben cselekedjenek, a megállapodás alapja a konszenzus legyen.¹³⁴ Azonban szokásjogi úton, vagy a törvényhozás, vagy a jogászok magyarázatai által egyes klauzulák annyira rögzültek a mindennapi szerződési gyakorlatban, hogy ezeket már akkor is a szerződés részének tekintették, ha ezekről a felek külön nem is állapodtak meg. Az ilyen jellegű kikötések általában a mindennapi joggyakorlatban diszpozitív normákat eredményeztek.¹³⁵ Azonban a hozomány visszaadása alapvetően a nők érdekeit szolgálta,

---

¹³³ A szerződés tartalmi részeihez áttekintően lásd Molnár – Jakab, Római jog, 276-278.

¹³⁴ A *pactum*hoz lásd részletesen Diószdi, Contract in Roman Law, 119-135.

¹³⁵ Lásd pl. a zálogszerződések esetén a *pactum de vendendo*, amely esetén, ha adott esetben a felek ezt nem kötötték ki, legkésőbb a Severus-korra már a szerződés természetes alkatrészének tekintették, azonban ha a felek abban állapodtak meg, hogy a zálogtárgyat lejáratkor a hitelező nem értékesítheti (*pactum de non vendendo*), akkor a zálogtárgyat a hitelező nem adhatta el. Lásd ehhez részletesen Pozsonyi, Verkaufsabrede, 125-130.

ezért a nők hátrányára a jogszabályokban rögzített kikötésektől eltérni nem lehetett (tehát a norma a nő javára az eltérést engedte, azonban a kárára már nem).¹³⁶

Jóval nehezebb feladat az első csoportba tartozó rendelkezések összegyűjtése. Azon néhány kikötésen túl, amelyre nézve kialakultak bizonyos jogi szabályok, a felek tulajdonképpen bármit belefoglalhattak a hozományi *pactumba*. A Digesta-forráshelyeket vizsgálva megállapíthatunk olyan tipikus (hétköznapi) kikötéseket, amelyek kizárólag a felek konszenzusán alapultak, ám ez semmiképpen sem tekinthető zárt taxációnak. Az egyik, talán legérdekesebb kérdés a gyümölcsök és nem gyümölcs jellegű növekmények jogi sorsa. Erre nézve ugyanis a felek szinte bárhogyan rendelkezhetek a hozományi *pactumban*, teljes diszpozitivitás érvényesült. E szerteágazó, gyakran egymásnak ellentmondó rendelkezéseknek a bemutatását azonban a dolgozat terjedelmének keretei nem teszik lehetővé. Így csak egyetlen kérdést vizsgálok a hozományi *pactumok* rendelkezései, illetve azok érvénytelenségének tekintetében (D. 23,4,17).

4.1. D. 23,4,17 Proculus 11. ep. exegézise

A források alapján következtethetünk arra, hogy volt egy meghatározott időtartam, amelyen belül a férj köteles volt a hozomány visszaszolgáltatni. Ez az időtartam minden bizonnyal változó volt – függött a hozomány jellegétől (ingó/ingatlan) és értékétől, valamint a házasság megszűnésének okától. Feltehetően lehetőség volt arra, hogy ettől a határidőtől a felek eltérjenek, azonban hosszabb időtartamot nem köthettek ki.¹³⁷ (Tehát itt rögtön példát láthatunk a hozománnyal kapcsolatos szabályokra jellemző klauzikáló kógenciára, amelyet a bevezetőben már említettem.) Kaser azt írja, hogy a helyettesíthetetlen hozományi vagyontárgyakat a házasság megszűnését követően azonnal ki kell adni, ha pedig a felek eltérően nem állapodnak meg, akkor a helyettesíthető dolgokat három, évente törlesztendő részletben (*annua bima trima die*) kell kiadni (UE 6,8).¹³⁸ Elterjedt volt olyan elkülönítés is, hogy amennyiben a férj komoly erkölcstelenséget követ el, akkor azonnal, egy összegben kell visszaadnia a hozományt háromévi gyümölccsel együtt, enyhébb esetekben pedig hat hónap áll rendelkezésére.¹³⁹

¹³⁶ Hasonlóképpen lehet ezt felfogni, mint hatályos jogunkban a Munka Törvénykönyvébe (Mt.) foglalt, a munkavállalót védő klauzikálóan kógens rendszert.

¹³⁷ D. 23,4,14: *De die reddendae dotis hoc iuris est, ut liceat pacisci, qua die reddatur, dum ne mulieris deterior condicio fiat*

¹³⁸ Kaser, RPR I., 340.

¹³⁹ Frier – McGinn, Casebook, 174.

A bemutatott házasságkötési *pactum*ban ettől eltérő kikötést láthattunk: amennyiben közös akaratból válnak el a felek, a férjnek hatvan nap áll rendelkezésére, hogy a hozományt visszaszolgáltassa, ám ha a házasság a férj hibájából ér véget, akkor köteles a teljes hozományt azonnal átnyújtani.¹⁴⁰

Most rá szeretnék térni az alfejezet középpontjába állított *proculusi* forrás részletes tárgyalására, amelynek szövege a következő (D. 23,4,17):

Atilicinus Proculo suo salutem. Cum inter virum et uxorem pactum conventum ante nuptias factum sit, ut quibus diebus dos data esset, isdem divortio facto redderetur, post quinquennium quam nuptiae factae sunt uxor viro dotem dedit: divortio facto quaero, utrum quinquennii die vir uxori dotem redderet an statuto legibus tempore. Proculus respondit: quod ad diem reddendae dotis attinet, pacto existimo meliorem condicionem mulieris Fieri posse, deteriore non posse: itaque si cautum est, ut propiore tempore, quam legibus constitutum est, reddatur, stari eo debere, si ut longiore, nec valere id pactum conventum. Cuius sententiae conveniens est dicere, si pacto convento cautum est, ut quanto serius quaeque et post nuptias data fuerit, tanto post divortium reddatur, si propiore, quam in reddenda dote constitutum est, data sit, valere pactum conventum, si longiore, non valere.

„Atilicinus köszönti Proculusát: Mivel a férj és a feleség a házasságkötést megelőzően azt a *pactum*ot kötötték, hogy amilyen határidőn belül a hozományt (a feleség a férjnek) átadta, ugyanezen határidőn belül kell a válást követően a hozományt (a férjnek) visszaadni. A feleség a házasságkötéstől számított öt év múlva adta át a hozományt a férjnek. A válást követően azt kérdezem, hogy a férjnek ötéves határidőn belül kell-e a hozományt a feleség számára visszaadnia, vagy pedig a törvényesen megállapított határidőn belül. Proculus azt válaszolta: Ami a hozomány visszaadásának határidejét illeti, azon a véleményen vagyok, hogy a *pactum*ból kifolyólag a nő helyzete jobbá válhat, azonban hátrányosabb nem lehet. Ezért ha a felek abban állapodtak meg, hogy a törvényben rögzített határidőnél korábban kell visszaadni a hozományt, ehhez kell tartaniuk magukat, azonban ha egy (hosszabb határidőt kötöttek volna ki), úgy egy ilyen formátlan megállapodás érvénytelen lenne. Ezen véleménynek megfelelően azt kell mondani, hogy ha a *pactum* ugyanannyi időt ad a hozomány visszaadására, mint amennyi időbe tartott az átadása a házasságkötés után, és a visszaadás kevesebb idő alatt történt meg, mint a törvény által meghatározott idő, akkor a *pactum* érvényes. Ha pedig ez hosszabb lenne, akkor pedig érvénytelen.”

---

¹⁴⁰ SB XVIII 65256.

A tárgyalat szöveghely Proculus *Epistulae* című művéből származik. Proculus a Kr. u. I. században élt jogász volt, akinek *Epistulae* című műve valószínűleg 12 könyvből állhatott. E mű érdekessége az, hogy a jogi problémákat egy levelezésgyűjtemény formájában tárgyalják. Nagyon sok kérdés- és válaszlevél esetén még a köszöntési forma is olvasható a Digestában. A tárgyalat levélben Atilicinus fordul kérdéssel Proculushoz (például ebben az esetben is megmaradt a kérdezőnek a köszöntési formája: *Atilicinus Proculus suo salutem*). Atilicinus kortársa és talán tanítványa lehetett Proculusnak, akinek személyéről sajnos közelebbit nem tudunk.¹⁴¹

Atilicinus által felvázolt tényállás a következő: egy férfi és egy nő házasságot köt, és a házasságkötést megelőzően (*ante nuptias*) egy formátlan megállapodást kötnek, amelyben a férj kötelezettséget vállal arra, hogy egy esetleges válás esetén (*divortium*) a hozományi vagyontárgyakat annyi időn belül fogja a feleség részére visszaadni, amennyi időn belül azt a feleség a házasság megkötését követően azokat számára átadta. (Itt érdemes a *divortium* kifejezésre felhívni a figyelmet. Mint azt korábban megemlítettem, a *divortium* technikus értelemben a házasság felbontásának azt a formáját jelenti, amely a felek közös akarátán alapul.)¹⁴² Láthatjuk, hogy a megállapodást maga a feleség kötötte a férjével, ebből arra következtethetünk, hogy a jogesetben feltehetően egy önjogú nőről van szó. A jogesetből azt is megtudjuk, hogy a feleség a házasságkötést követően, öt év múlva adta át a hozományt a férjének. Később a felek elváltak.

Kérdés az, hogy a férjnek – a *pactum* alapján – öt év áll-e rendelkezésére a hozományi vagyon visszaszolgáltatására. E kérdés azért merülhet fel, mert a törvényi szabályozás – amelyről fentebb már említést tettem (UE 6,8) – hároméves határidőt enged a férj számára a hozományi vagyon visszaadására.¹⁴³

Proculus erre azt válaszolja, hogy a fent említett kikötés érvénytelen, és ehhez egy meglehetősen bő indokolást fűz. Láthatjuk, hogy ebben az esetben – visszautalva a korábban említett paulusi szöveghelyre (D. 23,4,12,1) – a jogszabály rendelkezése és a felek szerződési szabadsága kerül konfliktusba. Egyszerűbben megfogalmazva a kérdést, Atilicinus ebben az esetben azt kérdezi Proculustól, hogy a hozomány visszaszolgáltatásának határidejét rögzítő törvény kógens vagy pedig diszpozitív normának minősül? Azaz hogy e normától el lehet-e térni, vagy pedig ez a törvény az eltérést nem engedi. Proculus feltehetően teleologikus értelmezés alapján arra az álláspontra helyezkedik, hogy ettől a jogszabálytól a nő hátrányára

¹⁴¹ Kunkel – Liebs, *Römische Juristen*, 129-130.

¹⁴² Molnár – Jakab, *Római jog*, 147.; Földi – Hamza, *Római jog*, 255.

¹⁴³ Kaser, *RPR I.*, 340.

eltérni nem szabad, kizárólag csak az előnyére. Tehát tipikusan egy klaudikálóan kógens jogi szabályozásról van szó. Ennek oka abban keresendő, hogy a jogalkotó feltehetőleg célja az lehetett a jogi norma megalkotásával, hogy az elvált nők érdekeit védje. És ez a védelem nem érhetne volna el akkor a célját, ha egy egyszerű *pactum*mal minden további nélkül el lehetett volna térni ettől a szabályozástól.

Tehát visszatérve a kiinduló esetünkre, mivel a törvény három évben állapítja meg a visszaadási kötelezettség teljesítésének legvégső határidejét, ebben az esetben – a *pactum* ellenére – az ötéves határidőt nem lehet kiindulópontnak tekinteni. Itt hangsúlyozandó, hogy a felek nem kötöttek ki határozott visszaadási határidőt (például öt évet), hanem alapvetően egy rugalmas szabályozást építettek be az egymás közötti jogviszonyukba, amely azt rögzítette, hogy a férjnek a visszaadási kötelezettségének határideje az az időtartam, amely házasságkötést követően a hozomány átadásáig terjedt. Tehát hogy ha a feleség a házasságkötést követő három hónap múlva átadta volna a hozományt, akkor a férjnek a *pactum* alapján három hónapos határidőn belüli visszaadási kötelezettsége állt volna fenn. Tehát ebben az esetben a *pactum* érvényes lett volna, ugyanis kedvezőbb feltételeket teremtetett volna a feleségre nézve. Ugyanis hogy ha nem kötnek *pactum*ot, a férjnek három év állt volna rendelkezésére visszaadni, viszont a tárgyalt példában csak három hónap. Azonban a tárgyalt esetben a házasság megkötésétől számított öt év telt el a hozomány átadásáig, a *pactum* alapján ez azt jelentette volna, hogy a férjnek is öt év állt volna rendelkezésére a hozomány visszaszolgáltatására. Ugyanakkor ez az előállott jogi helyzet a törvényi szabályozáshoz képest (amelynél három évben állapítja meg a visszaszolgáltatási kötelezettséget) már sérelmes lett volna a nő számára, ezért mondja azt a jogász, hogy a *pactum* érvénytelen. Mivel érvénytelen a *pactum*, akkor a jelen esetben a törvényi szabályozások az irányadók, tehát ebben a konkrét esetben a férjnek a hároméves visszaszolgáltatási határidő lett volna az irányadó.

Azonban még egyszer hangsúlyozandó, hogy a fenti módon (rugalmasan) megfogalmazott kikötéseket nem lehet általános jelleggel érvénytelennek tekinteni, mindig az adott helyzetben fennálló tényállás mérlegelése alapján kell az érvénytelenséget megítélni.

5. Visszaadás nyugtázása – egy válási okirat bemutatása

Végezetül a dolgozatomat szintén a papiruszok gyakorlatából vett okirattal szeretném lezárni. Mint ahogyan már dolgozatom elején említettem, a Római Birodalom egész területén a válás – csakúgy, mint a házasság – teljes egészében a felek szabad akaratán múlt, az állam

rendkívül alacsony kontrollt gyakorolt felette.¹⁴⁴ Manus nélküli házasság felbontása esetén nem volt semmilyen jogilag (vagy szakrálisan) meghatározott, kötött, államilag kontrollált procedúra, amiből egyértelműen meg lehetett volna állapítani a válás jogi pillanatát.¹⁴⁵ Ez a vagyoni viszonyok rendezését nagymértékben megnehezítette, hiszen a hozomány visszaadásakor fontos tényező volt, hogy pontosan mikor szűnt meg a felek közötti házassági viszony.¹⁴⁶

Fontos hangsúlyozni, hogy a válás megtörténtének és a felek közötti elszámolásnak az írásbeli rögzítése nem volt kötelesség a házasság felbontásának alkalmával, ám az esetleges jogviták elkerülése végett hasznos lehetett ennek dokumentálása. Igaz, hogy ismereteim szerint Itália területéről (vagy pedig a Birodalom nyugati feléről) egyelőre nem kerültek elő ilyen dokumentumok, ám Egyiptom körzetéből több válási okirat is fennmaradt. A válási okirati gyakorlatot egy Arsinoite kerületből származó, Kr. u. 117-ban keletkezett dokumentumon keresztül szeretném röviden bemutatni.¹⁴⁷

„Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus császár és Caesar Lucius Aurelius Commodus Augustus Armeniaci Medici Parthici Germanici Sarmatici Maximi császár uralkodásának 17. évében, Phamenoth Artemisios hónapban, Ptolemaios Eurgetis faluban, Arsinoite kerületben. Aphrodisia, Sabinus és Ammo lánya..., Mysthes unokája, a városból, 31 év körüli, sebhellyel a bal szemöldökénél, gyámjával, Achillasszal, aki Horigenes és NN fia, Herakleides unokája, Thesmophorion negyedből, 52 év körüli és sántít ... és volt férje Ptolemaios, Ptolemaios és Soeris fia, Socrates unokája, Karanis faluból, 37 év körüli, bal térdén sebhellyel, kölcsönösen elismerik, hogy a köztük lévő házasságot felbontják ... és mindketten intézhetik saját ügyeiket, ahogy kívánják, és hogy Aphrodisia hozzámehet másik férfihoz bármilyen bírósági tárgyalás veszélye nélkül, továbbá hogy már visszakapta Ptolemaiostól azokat az arany és ezüst vagyontárgyakat, amelyeket hozományba adott neki és minden menyasszonyi árut; hogy nem indítanak keresetet semmi olyanért, amely házasságukból merülne fel; hogy Ptolemaios nem követeli sem azt az egy quarter aroura olívaligetet, amelyet Aphrodisia maga vásárolt Psenharpsenesis területén, sem a Kerkesoucha falu közelében lévő [+ (?)] aroura búzaföldet (vagy bármi mást) a korábbi évekből a mai napig.”¹⁴⁸

¹⁴⁴ Treggiari, *Divorce Roman Style*, 31.

¹⁴⁵ Jolowicz, *Roman Foundations*, 145., Gardner, *Women in Roman Law*, 82.

¹⁴⁶ Jolowicz, *Roman Foundations*, 152. A posztklasszikus korban azonban a válás már jogi aktushoz (*repudium*) volt kötve (Kr. u. 449-től kötelező).

¹⁴⁷ SB VIII 9740.

¹⁴⁸ A fordítást a *Chronique d'Égypte* c. folyóiratban közölt emendált okirati szövegkiadást és a mellékelt angol fordítást alapul véve készítettem el.

Első pillantásra megállapítható, hogy ezen okirat felépítése sok hasonlóságot mutat a fentebb bemutatott házasságkötési *pactum* szerkezetével.¹⁴⁹ A pontos dátum és helyszín megadása után rögzítik a feleket, majd ezt követi a megállapodás rendelkező része. Ezen okirattól is kitűnik, hogy a felek válás esetén nem rögzítettek részletes szabályokat, sokkal inkább csak egymás jogainak kölcsönös elismerése és a hozomány visszaadásának ténye szerepel a dokumentumokban. Érdekes, hogy a dokumentum nem tesz taxatív említést a visszaadott hozományi vagyontárgyakról. Ennek az lehet a magyarázata, hogy visszaadás a még az átadáskor lejegyzett hozományi jegyzék szerint történhetett,¹⁵⁰ vagyis feltehetően szükségtelen volt a vagyontárgyak ismételt felsorolása.

A felek a dokumentumban minden olyan kérdésre kitérnek, ami később esetleg jogvitát eredményezne közöttük. Így rögzítik, hogy Aphrodisia szabadon új házasságot köthet, valamint hogy volt férje (Ptolemaios) nem követeli azt, amit saját különvagyonából (*parapherna*) vásárolt. Egyértelműen kimondják azt is, hogy nem indítanak keresetet egymással szemben olyanért, ami még házasságukból merülne fel. Ebből az következik, hogy ha valamelyik fél keresetet indított volna a jelen megállapodást követően a volt házastársával szemben, akkor az alperesnek feltehetően élhetett volna az *exceptio dolival*.

Jól látható, hogy a válási okiratban a felek a már korábban tisztázott kérdéseket, rendezett vagyoni viszonyokat rögzítették. Feltehetően azonban e megállapodást hosszas viták előzhették meg.

---

¹⁴⁹ SB XVIII 65256.

¹⁵⁰ Lásd a hozományi vagyontárgyak leltárának jegyzékére példaként az SB XVIII 65256 okiratban foglalt leltárszerű felsorolást.

Összegzés

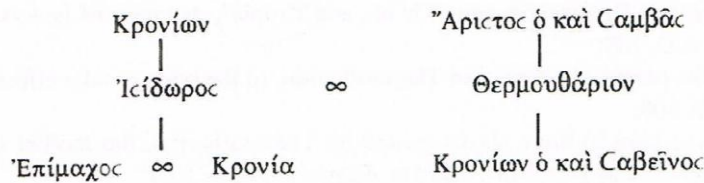
Dolgozatomban körbejártam a hozomány visszaszolgáltatásával kapcsolatos legfontosabb kérdéseket: áttekintettem, hogy a házasság felbomlása esetén milyen kötelezettségek terhelik, illetve milyen jogok illetik meg a feleket a hozomány tekintetében, hogyan érvényesítheti a nő követeléseit férjével szemben, majd megvizsgáltam, hogy ezeket a kérdéseket hogyan szabályozták formátlan megállapodások keretében.

A Digesta-forrásszövegek, illetve a fennmaradt okiratok egyértelműen bizonyítják, hogy elterjedt volt a hozománnyal kapcsolatos rendelkezések, a házasság alatt fennálló vagyoni jogi viszonyok, valamint a házasság megszűnésének esetére szóló szabályok formátlan megállapodásban (hozományi *pactum*ban) való rögzítése. A dolgozat írása során arra törekedtem, hogy a hozományi *pactum*okkal kapcsolatos szabályozások legizgalmasabb részleteit minél szemléletesebben bemutassam. A fentiek fényében kijelenthető, hogy a hozományi *pactum*ok egyértelműen – ha nem is kizárólag – a nő érdekét szolgálták, az ő pozícióját erősítették férjével szemben. Ezt támasztja alá mind a bemutatott házasságkötési papirusz, mind az exegizált jogesetek. Gondoljunk csak a *dos aestimata* intézményére, amelynek jogkövetkezménye, hogy a hozománnyal kapcsolatos kockázatviselés a feleség helyett a férjet terheli. De említhető akár az a hozomány visszaadásával kapcsolatos szabályozás is, miszerint a törvényben meghatározott határidőtől a nő javára a felek eltérhettek (klaudikáló kógencia).

Reményeim szerint a kitűzött célt – vagyis hogy egy átfogó képet adjak a hozományi *pactum*ok gyakorlatáról, illetve hogy bemutassam a szabályozás magas fokú fejlettségét és sokszínűségét – sikerült elérni. Ismét csak hangsúlyozandó, hogy a dolgozat keretei között a téma nem dolgozható fel a teljesség igényével, hiszen jól látható, hogy valóban egy doktori értekezés terjedelme lenne elegendő a hozományi *pactum*ok teljes körű bemutatására.

Mellékletek

Melléklet 1. (SB XVIII 65256)

Column I

cf. Tafel II

- [Ἀντίγραφον συγγραφοδιαθήκης. Ἐτους δωδεκάτου Αὐτοκράτορος Καίσαρος Νέρουα Τραιαν]οῦ Σεβαστοῦ [Γε]ρμ[ανικοῦ Δακικοῦ]
 [μηνός Γορπιαίου τριακάδι Ἐπεῖφ τριακάδι ἐν Πτολεμαίδι Εὐεργέτιδι τοῦ Ἀραινοῖτου νο]μοῦ ἐπὶ Ἰουλίας Σεβ[αστῆς·]
 [ὁμολογοῦσιν] ἀλλήλοισ Ἐπίμαχος Ν.Ν. (ἐτῶν) .(.) οὐλ(ῆ) καὶ Ἰσίδωρος] Κρονίωνος (ἐτῶν) ξη οὐλ(ῆ) [μετώφῃ ἐκ δεξιῶν]
 4 [καὶ ἡ αὐτοῦ γυνὴ Θερμουθάριον Ἀρίστου τοῦ καὶ Καμβᾶ μη(τρὸς) Ν.Ν. (ἐτῶν) νδ οὐλ(ῆ) μήλῳ δεξιῷ μετ]ὰ κ(υρίου) Μύσθου τοῦ καὶ Ἀκουσιλά[ου
 [Ν.Ν. (ἐτῶν) .(.) οὐλ(ῆ) ὁ μὲν Ἐπίμαχος ἔχειν παρὰ μὲν Ἰσιδώρου ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Κρονία παρθένῳ οὐκ[η συ]ν[ερχομένη αὐτῷ]
 [πρὸς γάμον παραχρήμα διὰ χειρὸς ἐξ οἴκου χρυσοῦ δοκιμείου τετάρτας Χ ἐν αἷα εἶσιν] ομασιαλιῶν ζεύγ[ος τεταρτῶν
 [± 80], τεταρτῶν ἐξ καὶ πε[ρονίδων ζεύγος τεταρτῶν
 8 [± 80 τετ]αρτ(ῶν) γ' καὶ περιδεξιῶ[ν ζεύγος τεταρτῶν
 [± 15 καὶ ἱμάτια ἐν συντιμήσει ἀργυρίου (δραχμῶν) ἑκατὸν ἐξήκοντα πέντε, παρὰ δὲ τῆς μητρὸς α]ὐτῆς Θερμουθαρίου ἅς δι.[
 [ἐκ τῆς ὥνητῆς δούλης Καραποῦτος προγεγονυῖας δούλας Ἰσάριον καὶ Ἐπιτυχίαν σὺν τοῖς ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ νῦν [ἐ]σ[ομέ]νοις ἐγγόνοις]
 [± 20 καὶ χορηγεῖν τὸν αὐτὸν Ἰσίδωρον καὶ τὴν αὐτὴν Θερμουθάριον εἰς τὸν κοινὸν τ]ῶν γαμούντων οἶκον [. .]ν[
 12 [± 80].πη. .[.]ι.επ[.]ι.ι.
 [± 80], τοῦ ἰσιόντος ἔτους [
 [± 80] τὸν μὲν πυρὸν ἕως .[
 [± 80] κώμη αὐτοῦ ἕως . . . .[
 16 [± 80] γ' καθαρὰν ἀπὸ δημοσ[ί]ων . . . .[
 [± 30 συμβιούτωςαν οὖν ἀλλήλοισ ὁ τε Ἐπίμαχος καὶ ἡ Κρονία ἀμέμπτως τ]οῦ Ἐπιμάχου ἐπιχορηγοῦντος [α]ὐ[τῇ]
 [τὰ δέοντα πάντα καὶ τὸν ἱματισμὸν καὶ τὰ ἄλλα ὅσα καθήκει γυναικὶ γαμετῇ κατὰ δύναμιν τοῦ βίου ἐνδημοῦντος καὶ ἀπο[δ]ημ[οῦντος]

- [αὐτῆς δὲ τῆς Κρονίας ἄμεμπτον καὶ ἀκατηγόρητον ἑαυτὴν παρεχομένης ἐν τῇ συμβιάσει ±
10]να καὶ α.α.π. [...] ο. [...] αλλ. [...]]
20 [± 70 εἰάν δὲ δι]αφορᾶς τοῖς γαμοῦσι γενομένης
[χωρίζονται οἱ γαμοῦντες ἀπ' ἀλλήλων ἥτοι τοῦ Ἐπιμάχου ἀποπέμποντος τὴν Κρονίαν ἢ
καὶ αὐτῆς ἐκουσίως ἀπαλ[λασσομένης]
[ἀπ' αὐτοῦ ± 70 τῆς Κρονίας τὰς θυγατέρας [...]]
[± 50 ἀποδότω ὁ Ἐπίμαχος τῷ Ἰσίδωρῳ ἢ μὴ π]εριόντι ὁμοίως τῇ θυ[γατρὶ Κρονία]
24 [τὴν προκειμένην φέρνῃ τὰς μὲν τοῦ χρυσοῦ τετάρτας Χ ἐν τοῖς αὐτοῖς κοσμαρίοις καὶ τὰς
δὲ τοῦ ἱματ]ιμοῦ ἀργυρίου (δραχμάς) ρξε π[.]υ[
[± 25 ἐπὶ μὲν τῆς ἀναπομπῆς παραχρῆμα, ἐπὶ δὲ τῆς ἐκουσίως ἀπαλλαγῆς ἐν
ἡμέραις ἐξήκοντα ἀφ' ἧς ἐ[ἴ]αν ἀπαιτηθῇ]
[τῆς πράξεως τῇ Κρονίᾳ γινομένης τῆς τε φερνῆς καὶ τῶν παραφέρνων ἕκ τε τοῦ Ἐπιμάχου
καὶ ἐκ τ]ῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ πάντων]
[καθάπερ ἐκ δίκης ± 65] δεκαδύο καὶ ἄλλας [...] ντος μ[
28 [± 80] δὲ Ἰσίδωρον καὶ Θερμουθάριον [...]]
[± 80]ος ἔτους ἀπολ. το. ο. ρ. π. τ. [...]]ου
[± 80]λλων ἀποδεσ. [...] ἢ 10]τες
[± 80]αντα μὴ μεταθεσ. [...]]
32 [± 80]ίου διαμ. [...] μτο. αριτοτος[
[± 55 συγχωροῦσιν ἀμφοτέροι οἱ γονεῖς Ἰσίδωρος καὶ Θερμουθάριον διὰ τοῦ]
13 εἰσιόντος

Column II

- κουράτορος μετὰ τὴν [ἐ]αυτῶν τελευτὴν εἶναι τῆς θυ-
γατρὸς Κρονείας ἢ μὴ περιούσης τῶν αὐτῆς τέκνων
36 [τὰ] ἐκ τῆς προγεγραμμένης δούλης Σαραποῦτος
προγεγονότα ἔγγονα δύο Ἰ[σ]άριον καὶ Ἐπιτυχία[ν] σὺν
τοῖς ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ νῦν ἐσομένοις ἐγγόνοις καὶ τὰ]
ἐκ τούτων ἐσόμενα ἔγγονα, τὸ δὲ λοιπὸν εἶναι τῷ ἐτέρ[ῳ]
40 [αὐ]τῶν υἱῷ Κρονείῳ τῷ καὶ Καβίνῳ τῶν ὑπὸ α[ὐ]τῶν κατα-
[λει]φθ[η]σομένων ὑπαρχόντων δηνδρικῶν καὶ κλήρων
[κα]ὶ οἰκοπέδων, ἀπὸ δὲ τῶν ὑ[πὸ] αὐτῶν καταλειφθ[η]σομένων
[ἐπιπλό]ων καὶ σκεύη καὶ ἐνδομενεῖαν εἶν[αι] αὐτῆς Κρο-
44 [νίας, ἔτι δ]ὲ ἀπὸ τοῦ προμεταλλάξαντος αὐτ[ῶν] καταλειφθ[η]σό-
[με]να γυναικεῖα χαλκᾶ σκεύη καὶ ἱματ[ι]μοῦν καὶ [τὸ]ν ἄλ[λον]
[γυν]αικεῖον κόσμον· ἐφ' ὃν δὲ χ[ρ]όνον περὶ [εἰ]σιν οἱ ὁμολογοῦν-
τες Ἰ[σ]ίδωρος καὶ Θερμουθάριον ἢ προτερ[α]
48 [ἔ]χειν τὴν] κα[τὰ] τῶν ἑαυτῶν ὀροσχερῇ ἐξου[σίαν]
[μεταδιατρί]θεσθαι παραχωρεῖν ἐτέρ[ῳ] ἐπιτελεῖν [...]]
[μ]εταμερε[ῖ]ζειν οἰκονομεῖν ὡς εἰάν αἰρῶνται
[ἀνεμ]ποδίστας· ἢ δὲ Θερμουθάριον μετα[ ] εἶναι [ ]
52 [...] ου ἐξομοῖον μὴ προσδεομένους τῆς μηδενὸς τῶ[ν]
[τ]έκνων παρουσίας· τὴν δὲ Θερμουθάριον ἄμ[α] κα[τὰ] τῶν
δουλικῶν ἐγγόνων δύο Ἰσαρίου καὶ Ἐπιτυχίας μετ[ὰ]
[π]άντων καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ νῦν ἐξ αὐτῶν ἐσομένων ἐγγόνων
56 ἔχειν τὴν ἐξουσίαν οἱ κ[ο]ν[ομ]εῖν ὡς εἰάν αἰρήται καθά-

π[ερ ἐ]κόντες συνεχωρήκασι. ἀντίγραφον χαράγ(ματος).
 Νεῖλος Φαρίωνος Προπ(απποσεβάστειος) ὁ καὶ Ἀλθαιεύς κεχηρη(άτικα) (ἔτους) ιβ
 Αὐτοκράτορ(ος)
 Καίσαρος Νέρουα Τραϊανοῦ Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ Δακικοῦ[υ] Ἐπεὶφ λ·
 60 ἀντίγραφον δημο(ιώςεως)· (ἔτους) η Αὐτοκράτορος Καίσαρος Νέρουα
 Τραϊανοῦ Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ Δακικοῦ μηνός
 Καισαρείου ἐπα[γομένω]ν πέμπ[τ]η διὰ τοῦ ἐπὶ τοῦ Ἀρσι-
 [νοε]ίτου διαθηκ[ῶ]ν ἀγορανόμου [Νεμεσᾶ] τοῦ
 35 Κρονίας 40 Κρονίῳ 43 σκευῶν; ἐνδομενίας 48 ὅλοςχερῇ 50 [μ]εταμερίζειν
 57 συνεχωρήκασι 62-63 Ἀρσινό[ι]του

Column III

- 64 Ἀκουσιλάου τοῦ καὶ Μύσθου. Θερμου-
 θάριον Ἀρύστου τοῦ καὶ Σαμβᾶ (ἐτών) ν μέση
 μελίχρως μακροπρόσωπος εὐθύρι(ν) οὐλ(ῆ) μήλ(ω)
 δεξιῶ μετὰ κυρίου τοῦ ἀνδρός Ἰσιδώρου τοῦ Κρο-
 68 νίωνος (ἐτών) ξβ μέσος μελίχρως μακροπρόσωπ(ου)
 εὐθύρι(νος) οὐλ(ῆ) μετώπῳ ἐγ δεξιῶ(ν) ἀπεγράψατο
 αὐτῇ γεγονέναι ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν αὐτῇ
 δουλικῶν σωματῶν τριῶν, ἐγ μὲν οἰκογεν[οῦς]
 72 δούλ(ης) Τακουχαρίου (ἐτών) κε μέση μελίχρως οὐλ(ῆ)
 μετώπῳ ἐξ ἀριστ(ερῶν) ἔγγονα Θερμουθάριον
 (ἐτών) ς μέση μελίχρως οὐλ(ῆ) ὀφρύι δεξιᾶ, Λήδαν
 (ἐτών) β μελιχροῦ οὐλ(ῆ) μετώπῳ μέσῳ, ἐγ δὲ
 76 Εὐκαιρείας (ἐτών) κε μέση μελιχροῦ οὐλ(ῆ) ὀφρύι
 ἀριστ(ερᾶ) ἔγγονον Ἐπιτυχάνον (ἐτών) [ ] μελίχρους,
 ἐγ δὲ ὠνητῆς δούλης Cαραποῦτος (ἐτών) λ μέση
 μελίχρως οὐλ(ῆ) χειρὶ δεξιᾶ ἔγγονον Ἰάριον
 80 (ἐτών) β μελίχρ[ο]ω[ς]. Ἐνεῖ μεσᾶς Ἀκουσιλάου τοῦ καὶ Μύσθου
 κεχηρημάτικα (ἔτους) η Αὐτοκράτορος Καίσαρος Νέρουα
 Τραϊανοῦ Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ Δακικοῦ μηνός
 Καισαρείου ἐπαγομένων πέμπτη.
 84 ἐξ εἰκ(ονισμοῦ) β (ἔτους) Ἀδριανοῦ Καίσαρος τοῦ κυρίου ἀμφόδ(ου)
 Λινυφείων οἰκί(ας) ιδ ἐπὶ Φρεμ(εῖ) δ κολλή(ματος) του... ( ) καὶ ενιο( )
 ἔν(οικοι) μεθ' ἔτ(ερα)· Κρονίαίνα Ἰσιδώρου τοῦ Κρονίωνος
 μητρὸς(ς) Θερμουθαρίου(ν) ἀπὸ Cεκνεβ(τυνείου) (ἐτών) λζ καὶ μεθ' (ἕτερα)·
 88 Εὐπορος (δοῦλος) Κρονίας τῆς Ἰσιδώρου ἀπογεγρ(αμμένος) τῷ ἐνεστ(ῶτι) β
 ἔτει ἐν δρακμῶ (ἐτών) δ, Λευκαδία ἄλλ(η)
 δούλ(η) τῆς αὐτῆς (ἐτών) μγ, Ἰάριον ἄλλ(η) δούλ(η) τῆς αὐτῆς
 (ἐτών) ιγ, Εὐκαιρεία ἄλλ(η) δούλ(η) τῆς αὐτῆς (ἐτών) λθ.

65 Ἀρίστου 68 μέσου μελιχροῦ 69 ἐκ, also 71, 75, and 78 70 ὑπαρχόντων 72 μέσης μελιχροῦ
 74 μέσην μελίχρουν 75 μελίχρουν 76 Εὐκαιρίας; μέσης 77 Ἐπιτυχάνων; μελίχρουν 78 μέσης
 79 μελιχροῦ 91 Εὐκαιρία

-
- 1 [Ἔτους ἐπ]τακαιδεκάτου Αὐτοκράτορος Καίσαρος
2 [Μάρκου] Αὐρηλίου Ἀντωνείνου Σεβαστοῦ καὶ
3 [Αὐτοκράτορος Κ]αίσαρος Λουκίου Αὐρηλίου Κομόδου Σεβαστοῦ
4 [Ἀρμενιακῶ]ν Μηδικῶν Παρθικῶν Γερμανικῶν
5 [Σαρματικῶν] Μεγίστων, μηνὸς Ἀρτεμισίου Φαμενώθ,
6 [ἐν Πτολεμαίδι] Εὐεργέτιδι τοῦ Ἀρσινόεϊτου νομοῦ. ὁμολογοῦ-
7 [σιν ἀλλήλοις Ἀφρ]οδισία Σαβείνου τοῦ Μύσθου μητρὸς Ἀμμω-
8 [. . . . . ἀπὸ τῆς μ]ητροπόλεως ὡς (ἐτῶν) λα οὐλὴ ὀφρύϊ ἀριστερᾷ
9 [μετὰ κυρίου] Ἀχιλλᾶτος Ὀριγένους τοῦ Ἡρακλείδου μητρὸς
10 [. . . . . ἀ]π' ἀμφόδου Θεσμοφορίου ὡς (ἐτῶν) νβ χωλαίνω(ν)
11 [. . . . .] καὶ ὁ γενόμενος αὐτῆς ἀνὴρ Πτολεμαῖος
12 [Πτολεμαίου] τοῦ Σωκράτους μητρὸς Σοήρεως ἀπὸ κώ-
13 [μης Καραν]ίδος ὡς (ἐτῶν) λζ οὐλὴ γόνατι ἀριστ(ερῶ) συνῆρσθαι
14 [αὐτοὺς τῇ]ν πρὸς ἀλλήλοις συνβίωσιν ἥτις αὐτοῖς
15 [συνεστήκει < >] καὶ ἐξ]εῖναι ἑκατέρῳ αὐτῶν τὰ καθ' ἐ-
16 [αὐτὸν οἶκο]νομεῖν ὡς ἐὰν αἰρήται· τῇ δὲ Ἀφροδίᾳ
17 [σὺν ἐτέρῳ ἀ]νδρὶ ἐπισυναρμόζεσθαι ἀσυκοφαντή-
18 [τω οὔση κα]τὰ πάντα τρόπον, ἥτις καὶ ἀπέχειν
19 [παρὰ τοῦ Πτολε]μαίου ἦν προσηνέγκα(ν) το αὐτῷ φερ-
20 [νὴν χρυσικὴν] καὶ ἀργυρικὴν καὶ παράφερνα πάντα,
- 21 [μηδὲν δ' ἀλλ]ήλοις ἐνκαλεῖν περὶ μηδενὸς τῶν
22 [τῆς συνβιώ]σεως ἀνηχόντων || μηδὲ περὶ αὐ]ν||
23 [τὸν δὲ Πτολε]μαῖον μηδὲ περὶ οὗ ἡγόρασεν ἡ Ἀφ-
24 [ροδισία μόνη περὶ πε]δίον Ψεναρφενήσεως
25 [c. 16] ἐλαιῶνος ἀρούρης τέταρτον κα[ι]
26 [ἄλλην περὶ κώμην Κ]ερκεσοῦχα σιτικὴν ἄρουραν
27 [μία]ν]
28 [ ]]
29 [. . . . .] ἀπὸ τῶν ἔμπροσθεν χρόνων
30 [μέχρι τῆς ἐνεσ]τώσης ἡμέρας τρόπῳ μηδενί.

Felhasznált irodalom

- Backhaus, Gefahrtragung = Backhaus, R., Die Gefahrtragung bei gemeinsamen Unternehmungen und ihre Modifikation durch Parteiabsprachen im klassischen römischen Recht, SZ 121 (2004.)
- Benedek – Pókecz Kovács, Római magánjog = Benedek F. – Pókecz Kovács A., Római magánjog, Budapest – Pécs, 2014.²
- Benedek, Iusta causa traditionis = Benedek F., A iusta causa traditionis a római jogban, SUP 8 (1959.)
- Brósz – Pólay, Római jog = Brósz R. – Pólay E., Római jog, Budapest, 1986.⁴
- Buckland, Roman Private Law = Buckland W. W., Manual of Roman Private Law, Cambridge, 1925.
- Bernard, Roman Law = Bernard, F., The First Year of Roman Law, New Jersey, 2009.
- Crook, Law and Life of Rome = Crook, J. A., Law and Life of Rome, New York, 1987.
- Diódsdi, Contract in Roman Law = Diódsdi Gy., Contract in Roman Law. From the Twelve Tables to the Glossators, Budapest, 1981.
- Frier – McGinn, Casebook = Frier, B.W. – McGinn, T. A., A Casebook on Roman Family Law, Oxford, 2004.
- Földi – Hamza, Római jog = Földi A. – Hamza G., A római jog története és intézményei, Budapest, 2010.¹⁵
- Földi, Tulajdonjogi triasz = Földi A., Észrevételek az ún. „tulajdonjogi triasz”-ról, in: Jogtörténeti tanulmányok IX., Pécs, 2008.
- Gardner, Women in Roman Law = Gardner, J. F., Women in Roman Law and Society, Indianapolis, 1991.²
- Grubbs, Law and Family = Grubbs, J. E., Family and Law in Late Antiquity. The Emperor Constantine's Marriage Legislation, Oxford, 1999.
- Grubbs, Sourcebook = Grubbs, J. E., Women and the Law in the Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood, New York, 2002.
- Heumann – Seckel, Handlexikon = Heumann, H. G. – Seckel, E., Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts, Jena, 1907.
- Iglesias, Derecho romano = Iglesias, J., Derecho romano, Madrid, 2008.¹⁷

- Jakab, Borvétel és kockázat = Jakab É., Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban, Budapest 2011.
- Jakab, Humanizmus és jogtudomány = Jakab É., Humanizmus és jogtudomány. Brissonius szerződési formulái I., Szeged, 2013.
- Jolowicz, Roman Foundations = Jolowicz, H. F., Roman Foundations of Modern Law, Oxford, 1957.
- Kaser – Knütel, RP = Kaser, M. – Knütel, R., Römisches Privatrecht, München, 2014.²⁰
- Kaser, RPR I. = Kaser M., Das römische Privatrecht I., München, 1971.²
- Kaser, RPR II. = Kaser, M., Das römische Privatrecht II., München, 1975.²
- Kunkel – Liebs, Römische Juristen = Kunkel, W. – Liebs, D., Die Römischen Juristen. Herkunft und soziale Stellung, Köln-Weimar-Wien, 2001.
- Lenel, EP = Lenel, O., Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung, Leipzig, 1927.
- Manthe, Die libri ex Cassio = Manthe, U., Die libri ex Cassio des Iavolenus Priscus, Berlin, 1982.
- Marton, Római magánjog = Marton, G., A római magánjog elemeinek tankönyve. Institúciók, Budapest 1960.³
- Molnár – Jakab, Római jog = Molnár I. – Jakab É., Római jog, Szeged, 2012.⁶
- Molnár, Felelősség = Molnár I., A római magánjog felelősségi rendje, Szeged, 1993.
- Pozsonyi, Verkaufsabrede = Pozsonyi N., Die Verkaufsabrede beim pignus in Theorie und Praxis, in: Disputationes Tirolenses, Wien, 2014.
- Roby, Roman Private Law = Roby, H. J., Roman Private Law in the Time of Cicero and of the Antonines I., New Jersey, 2000.
- Schulz, Rechtswissenschaft = Schulz, F., Geschichte der Röemischen Rechtswissenschaft, Weimar, 1961.
- Sijpesteijn, Marriage Agreement = Sijpesteijn, P. J., Marriage Agreement with Property Division to Take Effect After Death and Other Documents, ZPE 111 (1996.)
- Siklósi, Érvénytelen jogügyletek = Siklósi I., A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban, Budapest, 2014.
- Treggiari, Divorce Roman Style = Treggiari, S., Divorce Roman Style: How easy and how frequent was it?, in: Marriage, Divorce and Children in Ancient Rome, Oxford, 2004.
- Vécsey, Római jog = Vécsey T., A római jog institúciói. Jogtörténeti bevezetéssel a forrásokba, Budapest 1907.⁷

Wacke, *Actio rerum amotarum* = Wacke, A., *Actio rerum amotarum*, Köln-Graz, 1963.

Wacke, *Funktion und Gefahrtragung* = *Zur Funktion und Gefahrtragung bei der römischen Mitgift*, TR 43 (1975.)

Wycisk, *Quintilian* = Wycisk, T., *Quidquid in foro Fieri potest – Studien zum römischen Recht bei Quintilian*, Berlin, 2008.

Yiftach–Firanko, *Marriage and Marital Agreements* = Yiftach–Firanko, U., *Marriage and Marital Agreements. A History of the Greek Marriage Document in Egypt. 4th century BCE – 4th century CE*, München, 2003.

Chronique d'Égypte = Youtie, H. C., *The Divorce Agreement P.Brooklyn nr. 4*, *Chronique d'Égypte* P 37 (1962.)

Zimmermann, *Law of Obligations* = Zimmermann, R., *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford, 1996.